

Kees van Ekris

Dialog, dans en duel

PREKEN VOOR TIJDGENOTEN

KokBoekencentrum Uitgevers | Utrecht

Ontwerp omslag: www.shortlife.nl
Vormgeving binnenwerk: Garage BNO
ISBN 978 90 435 3787 2
ISBN e-book 978 90 435 3788 9
NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2022 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Inleiding

(7)

HOOFDSTUK 1

Toegang

Missionaire intelligentie

(22)

HOOFDSTUK 2

Participatie als preparatie

De *participant* in de prediker

(48)

HOOFDSTUK 3

Zwanger van woorden

De *exegeet* in de participant

(71)

HOOFDSTUK 4

Ontsluiting

De *mysticus* in de exegeet

(102)

HOOFDSTUK 5

Leerprocessen

De *theoloog* in de mysticus

(126)

HOOFDSTUK 6

Existentiële verificatie:

De *mens* in de theoloog

(157)

HOOFDSTUK 7

Geen andere goden

De *combattant* in de mens

(184)

HOOFDSTUK 8

Pitch van een idioot

De *missionaris* in de *combattant*

(221)

HOOFDSTUK 9

Preken is praten

De *communicator* in de *missionaris*

(250)

HOOFDSTUK 10

Gezegende mensen

De *benedictus* in de *communicator*

(295)

Nawoord

(326)

Literatuur

(330)

Register

(343)

Inleiding

‘Ach, U bent God?’ Het is een ontwapenende zin van een jong meisje. Het gebeurde aan zee. Ze was alleen. De golven en de sterrenhemel kregen voor het eerst zeggingskracht voor haar, en toen ‘klonk binnen in mij mijn naam’. ‘Het klonk op een manier zoals ik zelf niet sprak.’ Het meisje peinsde wie haar naam noemde. En ‘toen was ik er plotseling vrij zeker van, en het schoot eruit: Ach, U bent God. Is dit wat volwassenen bedoelen als ze het over Hem hadden?’

Wat volgt is een intense reis naar volwassenheid en geloof. Er blijven dit soort momenten van aanspraak gebeuren en soms een soort vervoering. Maar er komen ook andere ervaringen bij. Zoals bijvoorbeeld de dood, van haar vader en van haar broertje. Dat zorgt voor woede, voor openlijk verzet tot God, tot weerzin tegen hoe ‘rotzooierig’ dit leven in elkaar zit. En er komt veel vreemding bij, vooral door hoe mensen over God spreken. In de ervaring van Esther, de hoofdpersoon, ‘leek God iets waanzinnigs te hebben en iets heel teders’, er was ernst in zijn aanspraak, en vooral ook liefde en onvoorwaardelijkheid. Maar volwassenen hoorde ze over Hem spreken als een burgerman, een moraalridder, hun taal over God was als stukgekauwde kauwgom. ‘God heeft jouw handen nodig om wat te kunnen doen, tralala, doebidoebidoe, oh yeah.’ En God werd steeds kleiner. Later hoorde ze ‘verlichte mensen met uitgestreken gezichten’ over God spreken als ‘een groepsdynamiekhallucinatie en een zelfinbeeldingskletsverhaal’.

Het brengt haar in de war. Het bederft haar geloof. Als de nietszeggendheid en de dood te veel voor haar worden, zweert ze geen woord meer tot Hem te spreken. Tijdens de uitvaartdienst van haar vader heeft ze een kater. Als haar broertje ook stervende is, heeft hij aanvankelijk dezelfde verlatingservaringen van God. Maar wonderlijk genoeg verandert er iets in hem, en ook in Esther. Als er een nieuw moment met God gebeurt, klinkt er een schreeuwende zucht in haar: ‘Waar was U dan toch?’ Gaandeweg rijpt haar geloof. Het is een verhaal van sterven en opstaan.

Het is een bekeringsverhaal.¹ Het laat zien dat geloof en ongeloof geen statische werkelijkheden zijn. Dat je met God en je geloof in Hem in de knoop kunt komen en het af kunt zweren. Maar dat er in die dynamiek ook weer andere dingen kunnen gebeuren, andere inzichten, andere ervaringen, rijping en groei. Veel hiervan gebeurt in het verborgene en bijna altijd is het levenslang in beweging.

God kost tijd, schrijft Stephan Sanders erover in het boek over zijn eigen terugkeer tot God. Het kostte hem vele jaren voor hij 'het grote Godwoord' weer in de mond durfde te nemen. Dat kostte tijd en ging gaandeweg. 'Er was geen abrupte overgang van niet-gelovig naar gelovig. Langs lijnen van geleidelijkheid ging het, met soms een groeispuurt. De wending naar het religieuze was ondergronds al jaren voorbereid en kwam op enig moment bovengronds.'² Zo gaat dat vaker tussen een mens en God. Een wereld van gevoelens, gedachten en ervaringen, van allergie en verlangen, broeit onderhuids. Soms komt het even aan de oppervlakte, vaak blijft het verborgen. Het woelt in dromen, het grijpt aan op sleutelmomenten, je mijmert erover op een lange autorit naar huis. Soms lijkt het weg en iets van voorbij. Vaak moet het tot leven getriggerd worden. En dan kan zo'n moment weer gebeuren: 'Ach, U bent God?'

Op die geloofsweg spelen, empirisch gezien, mensen een grote rol. Vrienden, een moeder, een schrijver, iemand die een podcast inspreekt. Muziek en liturgie doen ertoe, taal en verbeelding, dominees en catecheten. Oude geloofswoorden krijgen een nieuwe bestaansrelevantie. Sanders beschrijft hoe traditionele geloofsbegrippen, zowel de bemoedigende als de kartelige en dwarse woorden, zoals verbond, erfzonde, de doop en opnieuw geboren worden, levende woorden voor hem worden die op de één of andere manier resoneren in zijn levenservaringen, hem uitdagen, verwarren en troosten.

Over deze thematiek gaat dit boek. Het gaat over tijdgenoten die tot geloof komen in God. En het gaat erover hoe prediking een stimulerende rol daarin kan hebben. Door een preek kunnen oude begrippen en oerverhalen uit de Bijbel bestaansrelevantie krijgen en een mens van vandaag helpen om te geloven in God. We spreken daarover met liefde en verwachting. Zowel over tijdgenoten

---

1 Magnis, Esther Maria, *Gott braucht dich nicht. Eine Bekehrung* (Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 2012, 2014). Vertaald als *Mintijteer* (Franeker: Van Wijnen 2016).

2 Sanders, Stephan, *Godschaamte. Een eigentijdse expeditie op zoek naar God* (Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot 2021), p. 59.

als over prediking. Beiden zijn ons lief. Over beiden spreken we met respect en nieuwsgierigheid. Een preek kan een moment worden van illuminatie, van omkeer en vreugde. Preken kunnen Godmomenten worden. Dat is de voorname reden waarom onze traditie er zo aan hecht. Iemand neemt 'het grote Godwoord' in de mond, in de hoop dat het resoneert en iets uitwerkt. Voeg of laat.

We spreken het liefst over 'tijdgenoten'. Liever niet over 'zoekers'. Alsof wie gelooft niet ook zoekt. Alsof de vragen van tijdgenoten aan 'gelovigen' voorbij zouden gaan. Alsof geloof en ongeloof niet ook in christenen vaak 'door elkaar heen praten'. We ontkennen liever ook niet dat in de kerk, *among believers* om zo te zeggen, erosie gaande is en vervlakking. Missie gaat echt niet enkel over 'buitenstaanders'. We ontkennen ook niet dat er prediking is die daaraan bijdraagt, aan die vervreemding. Ook in preken kunnen dode woorden klinken die amper evangelie zijn. Of juist hele modieuze begrippen die de tijdgeest puik weerspiegelen maar theologisch en existentieel flinterdun zijn. Maar zoals in een mensenleven het geloof opnieuw door kan breken, zo kan dat ook in de kerk. Ook de kerk is een levend narratief van sterven en opstaan.

'Iedereen' is dus gebaat bij prediking die de vragen en de stemmingen van de tijd serieus neemt, onderzoekt en verwoordt. 'Iedereen' heeft baat bij mensen die de Bijbel en de traditie kennen en liefhebben en weten te ontsluiten op een betrouwbare en inspirerende manier. Het liefste op zo'n manier dat zowel het eigene van de tijd als het eigene van de Bijbelverhalen recht gedaan wordt en met elkaar in contact gebracht. Dat kan botsen, dat kan verrassende herkenning geven. Het kan openen tot God. Dat is de spannende queeste van elke preek. We hebben daarom een paradigma nodig dat niet zuur denkt over tijdgenoten, missie en prediking, maar met verbeeldingskracht, originaliteit en energie.³

---

3 Vgl. de Britse missiologe Hannah Steele: 'My conviction is that we need a better way to talk about evangelism; a more beautiful one. We need to reimagine evangelism as something that isn't onerous and irrelevant but imaginative and exciting. We need to recapture something of the beauty of evangelism that has got lost in the fear and the awkwardness. Every time we share the good news of Jesus with someone in word or deed we have beautiful feet.' Steele, Hannah, *Living His Story. Revealing the extraordinary love of God in ordinary ways* (London: SPCK 2020), p. 11.

In de ondertitel van dit boek staan drie beloftes. Van een preek voor tijdgenoten mag je in ieder geval deze drie dingen verwachten: allereerst dat het een *dialogoog* is, waarin een werkelijk gesprek wordt gevoerd. Dat gesprek wil leiden tot een *dans*, tot het meegenomen worden in een beweging tot God. Misschien zelfs tot vervoering. Maar om tot die dans te komen moet er ook *geduellerd* durven worden. In ons hoofd is het nogal eens een flipperkast. En als God met ons spreekt, zo leert de ervaring, komt in ons mensen ook tegenspraak los. Onwil en ergernis, onverschilligheid en ongeloof. Een preek gaat dat niet uit de weg. Je wordt zó serieus genomen, dat ook het duel met je niet geschuwd wordt. Onder een goede preek blijf je niet de oude. Trouwens, als je goed naar het bekeringsverhaal van Esther luistert, waar we mee begonnen, dan herken je die drie woorden ook in haar geloofsweg: de continue dialoog, de dansende momenten van overgave en vertrouwen, en het duel met God, met jezelf en met ervaringen in het leven.

Een korte reflectie over die drie woorden: dialoog, dans en duel

De dialoog is elementair voor mens-zijn. Wij zijn altijd in gesprek. Door gesprekken maken wij ons de dingen eigen. Het is een grondvorm in opvoeding, onderwijs en catechese. Taal, ook nieuwe taal, ontstaat door de dialoog. Vriendschap en liefde kunnen niet zonder. Ook de openbaring van God is dialogisch. God spreekt, roept en vraagt. Hij is 'outgoing' en scheidt verbindingen. En de mens hoort, antwoordt of vlucht. De Bijbel is een dialogisch boek van begin tot eind en het is dus eigenlijk heel natuurlijk dat 'bijbelse prediking' die dialoog continueert en actualiseert. Je kunt ook zeggen dat de uitlegtraditie van de Bijbel in de kerk dialogisch is. In de Bijbeluitleg in de Joodse traditie hoor je die dialoog voortdurend (rabbi Eliezer zegt, rabbi Nachman zegt, Maimonides leert). Door de tijd heen is een continu leergesprek gaande over Bijbelteksten. Dat gebeurt ook in een preek. Namens de gemeente begeeft de prediker zich in dat gesprek, en in de preek wordt die dialogische uitlegtraditie ontsloten, gecontinueerd en vernieuwd.

Ook missiologisch is de dialoog een kernbegrip. J.H. Bavinck heeft geschreven over het 'existentiële tweegesprek' dat gaande is tussen God en ieder mens.⁴ De mens is in zichzelf een vragend en zoekend wezen, en in dat zelf-

⁴ Zie Visser, P.J., *Bemoeien en getuigenis. Het leven en de missionaire theologie van Johan H. Bavinck* (Zoetermeer: Boekencentrum 1997), pp. 107-162.

gesprek doen altijd ook andere stemmen mee. Ook de stem en de invloed van God, zegt de missioloog. Er is een creatieve connectie tussen de Schepper en ieder schepsel, tussen God en alles wat ademt en leeft.⁵ Tijdgenoten mogen van een preek verwachten dat het een gesprek met hen aangaat dat hun recht doet, dat nieuwsgierig naar hen is en dat thema's benoemt die zij kunnen herkennen.

Dat kost tijd en vraagt toewijding. Frère Christian, de abt die we kennen van de film *Des hommes et des dieux*, heeft geschreven over 'le martyre de l'espérance'.⁶ Een christen leeft met zijn tijdgenoten in de hoop dat in die ander een connectie met God te vinden is. Om dat op het spoor te komen ben je bereid veel te verdragen, lang te luisteren en veel te incasseren. De existentiële dialoog, het open en zoekende gesprek met een ander, was voor frère Christian dé manier om als christen in het leven te staan, met name onder andersgelovigen en andersdenkenden. Dat is een vruchtbare houding voor missionaire prediking. Een missionaire preek is een existentieel gesprek met tijdgenoten over God.

De tweede belofte van dit boek, en van een preek, is de uitnodiging tot een dans. Naast het discursieve van de dialoog, is er de wereld van het gemoed, van de innerlijke gevoelens van ons mensen, van ons lijf en het verlangen naar expressie. Ons innerlijk is een compendium van stemmingen en blokkades. Er is dorheid, aanvechting en de dreiging van de dood. Er is hoop op recht en schoonheid, en soms 'a mad desire to dance', zoals Elie Wiesel schreef.⁷ We bewegen ons in deze taal bewust naar de wereld van de muziek, de lijfelijkheid en de vervoering om die dimensie te benoemen.

---

5 Vgl. 'Die Menschen sind nicht nur das, was wir erfahren und zu kennen meinen, sondern die, an denen Gott baut. Und die Welt ist nicht nur der komplexe und vielsichtige Ereigniszusammenhang, dessen Gesetzmäßigkeiten wir erforschen, sondern das, was Gott durch die wirksame Gegenwart seiner Liebe zu seiner guten Schöpfung verändert.' Dalferth, Ingolf U., *God first. Die reformatorische Revolution der christlichen Denkungsart* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2018, 2019), p. 16.

6 Frère Christian de Chergé (prieur de Tibhirine), *L'invincible Espérance* (Montrouge Cedex: Bayard 2010), pp. 238-244. Zie ook: Ekris, Kees van, *Moderne Profeten* (Amersfoort: Brandaan 2021), pp. 24-39, en: www.moderneprofeten.nl.

7 Wiesel, Elie, *A Mad Desire to Dance. A Novel* (New York: Alfred A. Knopf 2009).

Een dirigent als Bernard Haitink kan ons hier helpen.⁸ Toen hij overleed in 2021, was er veel aandacht voor hoe hij muzikaliteit beleefde. Het begon voor hem altijd met het bestuderen van de partituren, met de intense concentratie en focus op hoe deze muziek bedoeld was. Hij leefde zich in, in de eigen stijl van iedere componist, zocht naar diens stem. En dan de samenwerking. Muziek maak je samen, wist Haitink. Je leidt het orkest, met een bepaalde discipline, maar je geeft het orkest ook ruimte en vrijheid. Je ‘omarmt hen zonder hen te verstikken’, met als doel om de muziek te laten ademen. Haitinks levensdoel was om mensen in contact te brengen met die muziek. In een openhartig moment vertelt hij dat hij eigenlijk een schuchter mens was, lijdend aan een ‘terrible shyness’. Behalve ‘op de bok’, als hij dirigeerde en opging in muziek. Dan was hij even een ander mens. Het vraagt discipline, concentratie en samenwerking, ‘but then the Holy Spirit may come’, zo zei hij letterlijk: ‘maar dan kan de Heilige Geest komen’.

Zo kan prediking voor tijdgenoten zijn. De prediker bestudeert de ‘partituren’, de heilige teksten. Daar ligt het theologisch primaat in dit boek en in de preek. Om de uitleg van die ‘partituren’ is respect nodig en tijd, kunde en concentratie. Het doel is om de ‘muziek’ in die teksten tot leven te brengen. Er is iets enerverends gaande in de Bijbelteksten, en de preek dient die opwinding. De uitlegger is in de voorbereiding pas klaar wanneer zij het enerverende gevonden heeft. De uitvoering daarvan is per se niet solitair. De teksten worden gedeeld in de verwachting dat dit een gezamenlijk beleven kan worden. Hoorders en tijdgenoten hebben een eigen verantwoordelijkheid in die ‘opvoering’. Geef je iets een kans? Denk je de woorden niet stuk? Ben je tot introspectie bereid? Als er op de fluit gespeeld wordt, ben je dan bereid mee te doen aan de dans? De hoop is dat er iets begint te bewegen, dat verruiming plaatsvindt in ons leven.⁹

De derde belofte is die van het duel. In de Bijbel is een voortdurende dialoog gaande, maar ook een continu duel. Ook dat kennen tijdgenoten: het ‘duel in hun kop’. De drukte, de conflicterende gedachten, de meningen die aan je trekken en die je verwarren. De mens is een gespleten wezen, ook in zijn of haar verhouding tot God. J.H. Bavinck zei: ‘De mens kent en kent niet.’ Er is de inwerking van God in ieder mensenleven, dat is de ‘inner sacredness’ van ieder mens, en er zijn mechanismen van verdringing en vervanging gaande. Bavinck

---

8 Vgl. de BBC-documentaire over zijn leven *The Enigmatic Maestro*.

9 Immink, Gerrit, *Over God gesproken. Preken in theorie en praktijk* (Utrecht: Boekencentrum 2018), p. 18.

sprak over ‘een bont geheel van verwarde beelden’ over God.¹⁰ Zoals in een droom flarden van de realiteit opduiken (iemand die je kent, het tikken van een klok, een afspraak in je agenda), maar in de droom worden die flarden uit hun verband gerukt, uitvergroot of vertekend. Zo is het met de flarden Gods-kennis in ons mensen. Ze verwijzen naar de realiteit van God, maar ze worden door allerlei mechanismen ook vertekend en verdraaid, en zo een ‘bont geheel van verwarde beelden’. God kan een nachtmerrie worden in die vertekende toestand.

In de Bijbelse geschiedenissen lezen we voortdurend over deze mechanismen. De goede tuin van het begin wordt al snel een jungle van vervreemding, omdat mensen verleid worden door de gedachte om zelf als een god te kunnen leven. Gods goede stem resoneert in hun innerlijk, maar ook andere stemmen, sissende gedachten die God vertekenen tot een vervelende eindbaas. In de Bijbel lezen we veelvuldig over die andere invloeden, over machten en meningen, over andere goden en de propaganda van de leugen, over onwil, apostase en verblinding. Grote denkers, die ook ‘liefhebbers van de Bijbel’ waren (zoals Augustinus, Luther, Heschel, Kierkegaard, Kohlbrugge), hebben daarom altijd een bepaalde onrust gehad. Niet alles wat wij ‘God’ noemen is God. Niet elke religieuze gedachte brengt je dichter bij God. Voor je het weet domineren onze karikaturen en onze vertekeningen over God ons denken. Het is een grondtrek in protestantse theologie geworden, volgens Paul Tillich, een zelfkritische alertheid op die vertekeningen van God. Want voor je het weet wordt godsdienst *idolatrie*.¹¹

De diepste dimensie van het duel is de overgave. Jezelf uit handen geven en van Christus worden. Dat is het grote, het spannende en het bevrijdende. Daar moeten we het over hebben, over de strijd die dat oplevert en opvallend genoeg over het verlangen ernaar om van jezelf bevrijd te worden. Misschien dat wij in onze dagen en in onze (kerkelijke) cultuur geneigd zijn om die spanning en confrontatie tussen God en mens te deëscaleren?

10 Bavinck, J.H., *Religieus besef en christelijk geloof* (Kampen: Kok 1989), p. 179.

11 Volgens Tillich is er in de theologiegeschiedenis geen theoloog die zich zo beziggehouden heeft met wat idolatrie is, als Johannes Calvijn. Idolatrie origineert volgens Calvijn in de ‘Verzerrung’, de vertekening van wie God is. Dat vertekenen van God is een mechanisme dat volgens Calvijn operationeel is in ieder mensenhart. Tillich, Paul, ‘Die Wiederentdeckung der prophetischen Tradition in der Reformation’, in: *Der Protestantismus als Kritik und Gestaltung* (Stuttgart: Evangelisches Verlagswerk 1962), pp. 171-215.

De zoektocht van dit boek is een verlangen naar prediking voor tijdgenoten waarin deze lagen aanwezig zijn. De vriendschap en de solidariteit met tijdgenoten (de dialoog), het verlangen naar Godmomenten waardoor allerlei mensen van allerlei komaf de vrijheid in Christus ontdekken, menselijkheid en de vrede van God (de dans), en een kritische kracht die weet heeft van ons menselijk vermogen om Gods realiteit te smoren, te overschreeuwen of te doden (het duel). Weet hebben van de verlorenheid die een leven zonder God oplevert, en waar fascinerend genoeg tijdgenoten soms zelf over spreken, is een belangrijk motief van missie en continue impuls tot prediking.

God kost tijd, schreef Stephan Sanders. Geloven, blijven geloven, opnieuw gaan geloven, vraagt tijd, lef en geduld, van tijdgenoten, predikanten, gemeenteleden. Tijd om te luisteren, tijd om drempels te overwinnen, tijd om je te geven, tijd om de goede woorden te vinden. Ook dit boek vraagt tijd. Het is niet een boek om in één keer uit te lezen. Het is niet een toverformule voor een bepaald soort prediking. Ik zal je juist voortdurend slogans, snelle antwoorden en modieuze performances ontraden. Dit boek is een leerweg. We hebben het proces van preekvoorbereiding ontleed in 9 momenten. In al die momenten kun je ingroeien. Je kunt erin rijpen.

Naar mijn idee zijn deze 9 momenten integraal onderdeel van predikantschap en van preekvoorbereidingsprocessen, en van missie. Ze horen in zekere zin bij de klassieke intentie van hoe dominee-zijn bedoeld is. Ze hebben daarom iets eenvoudigs en herkenbaars. Maar, nogmaals, ze vragen ook oefening en een leerhouding. Nieuwsgierigheid, een zelfkritische houding. Iedereen die dit leest voelt wel aan voor welke momenten in het preekproces hij of zij gevoel heeft en kunde. Maar je zult ook hoofdstukken tegenkomen waarin je je eigen tekort voelt. Dat is winst. Daardoor kom je op het spoor hoe je kunt groeien in dit prachtige vak en in deze meeslepende levensroeping. De roeping om Gods woorden voor te leggen aan tijdgenoten en onderdeel te zijn van de werking van Gods heil onder mensen. Bekeringsgeschiedenissen, daar hopen we op. Van de kerk, van 'kerkmensen' en tijdgenoten, en van jezelf als prediker. Van wie niet?

Ik neem je mee in dit boek in een reflectie over de wording van een 'preek voor tijdgenoten'. Per hoofdstuk beschrijf ik een facet van die voorbereidingsweg. Ter introductie noem ik ze kort, zodat je een idee krijgt van de vloeiende beweging die erin zit en van wat je in dit boek verwachten kunt. Dit is de beweging

die ik voorstel. We beginnen in hoofdstuk 1 met een voorbereidend hoofdstuk over 'missionaire intelligentie'. Het functioneert als een soort prolegomena. Het wil je in de fascinatie, de spanning en de roeping van missie betrekken. Daarna werken we dit uit naar prediking en naar rollen van de prediker. Als het werkt, merk je dat die 9 dimensies functioneren in de wording van een preek voor tijdgenoten.

De prediker is participant. Laten we daarmee beginnen. Door deel te nemen aan het leven van tijdgenoten absorbeer je taal, ervaringen en indrukken en die spelen een preparerende rol in de voorbereiding (hoofdstuk 2). De participant wordt exegeet. Een prediker kan parallelle werelden uit elkaar houden en met elkaar verbinden: de werkelijkheid die je in de Bijbel aantreft en de werkelijkheid van de context waarin je leeft. Waar en hoe raken ze elkaar, waar en hoe botsen ze, wat gebeurt er in die ontmoeting van werelden (hoofdstuk 3)? De exegeet wordt mysticus. In het voorbereidingsproces wil een soort subjectwisseling gebeuren. De tekst krijgt een eigen stem, de exegeet komt iets op het spoor dat aandringt voor vandaag. Hoe klinkt 'Gods Ik in de tekst' door in het nu (hoofdstuk 4)? Dat alles vraagt om discipline en deemoed. De mysticus is ook theoloog. De vondsten in de exegeese, het vermoeden van Gods stem, worden voorgelegd aan het forum van de uitlegtraditie en aan het gezag van het credo. Geen snelle jump van toen naar nu, geen hoogmoedig negeren van de eeuwenlange reflectie over geloof, maar die traditie beluisteren en integreren (hoofdstuk 5).

De prediker is te allen tijde mens. Al deze grote gedachten gaan door haar heen, en roepen iets op. Tijdgenoten vragen om doorleefde prediking, en terecht. Ze vragen om existentiële verificatie van de woorden in de eigen belevingswereld van de prediker (hoofdstuk 6). De prediker is ook combattant. Een combattant is iemand die aan het gevecht deelneemt. Het gaat niet alleen om woorden, om studie en om performance. Prediking is deelname aan een bepaald gevecht, om het behoud van mensen, om het nee-zeggen tegen stukmakende invloeden, een gevecht om de vreugde van het heil.¹² Daar komt het

---

¹² Het woord 'combattant' duidt op iemand die actief deelneemt aan de strijd. Het is dus geen administratieve of logistieke kracht in het militaire bedrijf, maar iemand aan het front. Zo is de prediker niet alleen preparerend en studerend, maar in de prediking ook deelnemer aan een bepaald soort gevecht. De term is geïnspireerd door Miskotte. Als hij over de 'combattant' spreekt, schrijft hij: 'In het mysteriespel der verkondiging treedt Michaël op, die strijdt.' Zoals er doxologische, 'benedictus-momenten' in een

duel. Als we de Schriften lezen, welke machten en invloeden worden dan op eens zichtbaar en voelbaar vandaag? Welk verzet wordt wakker? Prediking voor tijdgenoten is een vorm van 'onderscheidingsvermogen in actie' (hoofdstuk 7). Dat heeft direct verband met de thematiek van heil en onheil. Er staat iets op het spel. Een leven kan verloren lopen en een leven kan uitgetild worden uit alles wat benauwt. De prediker is ernstig en bij vlagen extatisch. Daar komt de dans. Wie doet mee met de dans (hoofdstuk 8)?

De prediker is communicator. Hoe zonde zou het zijn wanneer dit rijke voorbereidingsproces belabberd, binnensmonds of binnenkerkelijk gecommuniceerd wordt! Welke communicatievorm past bij de dialoog over God? Hoe nodig is retorica, dat mensen kunnen volgen wat je zegt, en hoe riskant is retorica (hoofdstuk 9)? Tot slot bespreken we de zegen. De prediker is ook liturg en een soort 'benedictus', een 'gezegende woorden-zegger'. De preek is geen optreden en de hoorders zijn geen applausmachine of criticasters. De preek gebeurt meestal op zondag, een gezegende dag. De preek gebeurt in de context van de christelijke gemeente, die blij is dat ze bij elkaar is, dat er gezongen wordt en gebeden, dat een goed woord klinkt en dat brood en wijn uitgedeeld worden. En de prediker is in dat gezegende gebeuren een hulpje, dat na de dienst fluitend naar huis fietst, gelooft dat het Koninkrijk Gods groeit, tijdens ons arbeiden, tijdens het zaaien en tijdens ons middagdutje (hoofdstuk 10).

Dit boek is een oefenboek. Zowel studenten, kerkelijk werkers als geoefende predikers delen in de ervaring van de complexiteit van de preek. Het vliegt je soms aan en vanzelf gaat het zelden. Er zijn goede academische handboeken beschikbaar, en die bevelen we van harte aan.¹³ We zijn er zelf ook schatplichtig aan. Dit boek is een trainingsboek dat ontstaan is vanuit de trainingspraktijk

---

preek gebeuren (zie hoofdstuk 10), zoals er verkondigd wordt (zie hoofdstuk 3 en 4), zo kan in een preek ook 'Michaël optreden, die strijdt'. De prediker heeft soms iets van 'Gabiël', maar soms ook iets van 'Michaël'. Miskotte, K.H., *Om het levende Woord. Opstellen over de praktijk der exegese* ('s-Gravenhage: D.A. Daamen's Uitgeversmaatschappij), p. 215.

¹³ Zie met name: Leede, Bert de, Stark, Cisca, *Ontvrouwen. Protestantse prediking in de praktijk* (Zoetermeer: Boekencentrum 2017), met name de integrale manier waarop in dit leerboek theologie, cultuur, spiritualiteit en praktijken op elkaar betrokken worden, met het oog op prediking. Zie ook: Immink, Gerrit, *Over God gesproken. Preken in theorie en praktijk* (Utrecht: Boekencentrum 2018) en: Meulen, Henk van der (red.), *Als een leerling leren preken. Preekvoorbereiding stapsgewijs* (Zoetermeer: Boekencentrum 2008).

van Areopagus. In het nawoord leggen we uit welke wordingsweg achter dit boek ligt en welk doel het heeft. Welk boek je ook leest over prediking, het is gaaf om in deze roeping te groeien, om de verdieping van deze kunde te beleven als een soort liefde voor God en voor tijdgenoten. Tot die oefening nodigen we je graag uit. We benaderen de voorbereiding op de preek als een vorm van theologische *Forschung*: grondig, kundig en levendig onderzoek. De pastorie, in de traditie van de Reformatie, wil een theologisch atelier zijn, een geestelijke werkplaats, waar theologie, gebed en tijdgenoot-zijn in dienst staan van het vinden van God. We hopen predikanten te stimuleren om hun vak zo uit te oefenen dat er vreugde, vitaliteit en vondsten gebeuren.

We nodigen niet alleen predikers daartoe uit. Prediking is geen solitair gebeuren. Dit boek is geschreven voor iedereen die belang heeft bij en liefde heeft voor prediking en voor het missionaire gesprek met tijdgenoten over God. We hebben onderweg met heel wat tijdgenoten gesproken, met kerkenraadsleden, studenten, met gemeenteleden die meedenken en bereid zijn ingeschakeld te worden in dit proces. Dit boek is bedoeld voor in de studeerkamer, maar ook voor op de kerkenraadstafel en in gesprekskringen. Het geeft gemeenteleden inzicht in de complexiteit van prediking en hopelijk ook respect en liefde voor hun predikant. Tegelijkertijd kunnen juist daardoor predikant, kerkenraadsleden en tijdgenoten met elkaar in gesprek komen. Hoe maken we elkaars observaties over onze tijd en over kerk-zijn vruchtbaar voor prediking die leeft, die ademt en die open is? Om die reden is er na elk hoofdstuk een aparte pagina met stimulerende vragen voor predikanten, kerkenraden en kringen. Sake Stoppels en Nadine van Hierden hebben deze vragen geformuleerd. Voor kerkenraden is ook een kleine brochure geschreven waarin de essentie van ieder hoofdstuk samengevat is en waarin gespreksvragen opgesteld zijn voor een waardig gesprek over prediking.

We beginnen het boek met een hoofdstuk over missionaire intelligentie, of missionaire sensitiviteit, over hoe goed luisteren naar tijdgenoten een noodzakelijke en verrijkende ervaring is waar je als predikant en theoloog veel van leert. Ook daar kunnen missionaire ouderlingen, ouders, docenten en tijdgenoten hun winst mee doen. Het geeft sensitiviteit voor allerlei mensen om je heen en voor het spoor van God in al die mensen waar je mee leeft.

We hebben er zin in. We gaan beginnen.

Vertragende vragen (achtergrond en doel)

Een korte inleiding op de vragen: na elk hoofdstuk *vertragen* we de flow van het boek met verdiepende vragen. Elementen uit het betreffende hoofdstuk worden geaccentueerd, en aan de hand van reflectieve vragen en door middel van suggesties voor oefeningen, hopen we bewustwording, dialoog en concrete verwerking te faciliteren. De vragen zijn opgesteld en doordacht door Nadine van Hierden (PThU) en Sake Stoppels (CHE). De vragen zijn gericht aan predikanten, aan kerkenraden en aan iedereen die de reflectie over prediking lief is.

Je zult wel merken: het zijn veel vragen en ze gaan over allerlei aspecten. Sommige liggen ook dicht tegen elkaar aan. Ga er wijs mee om. Selecteer die vragen die op dat moment behulpzaam zijn voor jou als predikant, voor jullie als kerkenraad of binnen een andere gesprekssetting. We hebben een scala aan vragen gekozen, zodat je ook op meerdere momenten in het kerkenraadsleven aandacht aan prediking kunt geven.

#1 Voor predikanten

De eerste serie vragen en suggesties zijn steeds voor predikanten, kerkelijk werkers en prekende theologiestudenten en lekenprediker. Het zijn uitnodigingen om de eigen preekpraktijk te spiegelen aan de suggesties uit het hoofdstuk. De vragen kunnen individueel bereflecteerd worden, maar bijvoorbeeld ook in kleine kringen van predikanten, onder vrienden of in werkgemeenschappen (zie *#1 Voor predikanten*). De vragen hebben soms een *preparatieve* rol: tijdens het preekvoorbereidingsproces kunnen ze je helpen om een focus aan te brengen ten aanzien van een bepaald aspect. Soms willen de vragen aanzetten tot persoonlijke overweging: reflecteer eens op meta-niveau over je prediking, over jezelf, de keuzes die je maakt, die onderwerpen die je overslaat, etc. Soms zijn de vragen gericht op oefening en training om je een bepaald aspect eigen te maken, of ermee te experimenteren.

#2 Voor kerkenraden

De tweede serie vragen is gericht op kerkenraden. We hopen door dit boek juist ook de reflectie in kerkenraden te stimuleren, en ambtsdragers uit te nodigen om een waardig gesprek te voeren, om zo te komen tot visievorming in de eigen lokale context. De hoop is dat daardoor prediking breed leeft, breed gedragen wordt, en dat daardoor ook de predikant ondersteund wordt, beschermd en gevoed. De vragen die we beschikbaar stellen, kunnen functio-

neren in consistorievergaderingen en op kerkenraadsvergaderingen, maar ook op leerhuisavonden of op gemeentekringen (zie #2 Voor kerkenraden).

#3 Verdere vragen

De derde serie vragen noemen we simpelweg #3 *Verdere vragen*. Die categorie vragen kan gebruikt worden voor individuele reflectie, voor eenieder die betrokken is bij prediking. Soms zijn het ook vragen die zinvol zijn voor de zondagsbrief. Het kan een idee geven om een vraag te stellen aan de gemeente, vanuit de preek. Een vraag om te bespreken, thuis, onder de koffie, gaandeweg de week, tijdens meditatieve momenten of als opening van een vergadering of een kring. Het leuke van een serie vragen als deze is dat er altijd wel één of twee bij zitten die toepasbaar zijn in heel verschillende contexten.

Vertragende vragen bij de inleiding

#1 Voor predikanten

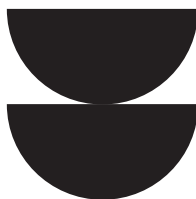
- In de inleiding lezen we voorbeelden van mensen voor wie het leren kennen van God een *weg* is. Geleidelijk, hortend en stotend. Hoe probeer je in de preek die je nu aan het maken bent, zoekende gemeenten te helpen op die weg? Kun je met hen communiceren door de preek heen?
- Waar zitten in deze preek momenten van dialoog? Welke open vraag leg je in deze preek aan de gemeente voor?
- Zit in de preek die je nu maakt, momenten van 'dans', van vervoering en vreugde?
- Gebeurt door deze preek ook een vorm van duel? Met wie duelleer je waarover? Is dat een eerlijk duel? Ga je ook het gevecht met jezelf aan?

- Wat is je eigen eerste herinnering aan God?
- Wat is je eigen eerste herinnering aan (een flard uit) een preek?
- Welke rol speelde de preek in jouw eigen geloofsvorming en geloofsweg?
- Drie woorden komen in dit boek steeds terug over de preek: dialoog, dans en duel. Wat is je daarin vertrouwd, wat is je vreemd? Waar zou je in willen groeien?

#2 Voor kerkenraden

- Wat is je eerste herinnering aan God?
- Wat is je eerste herinnering aan (een flard uit) een preek?
- Welke rol speelt de preek in jouw geloofsvorming en geloofsweg?
- De preek kan dimensies hebben van een gesprek (de dialoog), van de beleving (de dans), en van een kritische confrontatie (duel). Welke dimensies vind jij belangrijk en waarom? Welke dimensie heeft de gemeente nodig, volgens jou, en waarom?

#3 Verdere vragen

- Werd in deze preek op de deur van jouw hart geklopt?
- Waar gebeurde in de preek die je beluisterd hebt een gesprek met jou? En gebeurde er iets van vervoering? Waarin sprak de preek je kritisch toe?
- Noem thuis iets uit de preek dat je aangesproken heeft, en doe eens met elkaar de oefening om dat uit te leggen aan je dochter of een collega op je werk, in taal en voorbeelden die hij of zij kan begrijpen.
- Op welke manier wordt in deze preek de gemeente als geheel aangesproken?

HOOFDSTUK 1

Toegang

Missionaire intelligentie

Dit hoofdstuk gaat over missie, prediking en het aanvoelen van de context waarin je leeft. Heb je toegang tot het hart van de mensen tot wie je spreekt? Tot hun allergieën, hun verlangen of hun verdriet? Weet je zo ongeveer wat er leeft achter de gezichten, en wat er woelt in hun gedachten? Missie en prediking gaan niet alleen over het uitleggen van het evangelie, maar impliceren ook een bepaalde ‘intelligentie’ om het evangelie toegankelijk te maken voor jouw tijdgenoten. We introduceren in dit hoofdstuk de term ‘missionaire intelligentie’. Je kunt ook zeggen ‘missionaire sensitiviteit’. Waar het om gaat is, om het in Amerikaanse sporttermen te zeggen, ‘a feel for the game’. Bij sport, net als bij muziek of in een ambacht, gaat het niet alleen om techniek, conditie en kunde. Het gaat ook om spelinzicht en ‘gochme’, het spel zo aanvoelen dat je goede, en soms geïmproviseerde, keuzes durft te maken.

Je leert dit door ervaring, openheid en gezamenlijke reflectie. Dit hoofdstuk bespreekt daarom verschillende oefeningen in ‘missionaire intelligentie’. Eerst beschrijf ik een recent podcast-experiment, waarin met tijdgenoten het gesprek gezocht werd over hun leven, hun idee over God en over thema’s uit het christelijk geloof. Wat leverden die gesprekken op (1.2)? Daarna luisteren we kort

naar Charles Taylor. Hoe typeert hij het innerlijke leven van mensen die leven in een *Secular Age*, en welke verbanden zijn er te leggen met de observaties uit de podcastgesprekken (1.3)? Ten slotte bespreek ik enkele observaties van Ruth Perrin, die een boeiend boek schreef over hoe geloven in een complexe, veeleisende en plurale samenleving invloed heeft op de geloofs- en identiteitsvorming van jonge mensen. Zulk soort onderzoeken kunnen behulpzaam zijn voor prediking. Ze kunnen je helpen opeens iets te begrijpen van de omstandigheden, de houding en het innerlijke leven van jouw hoorders (1.4).

We beginnen met een korte reflectie over 'missionaire intelligentie' (1.1).

1.1 Missionaire intelligentie

Hoewel de term 'missionaire intelligentie' misschien nieuw klinkt, is de zaak waar het om gaat klassiek. Het gaat om openheid, leren luisteren, willen leren van een ander en datgene wat je hoort laten indalen in je eigen denken en in je eigen hart. Het is het vermogen om niet in stereotypen te denken. Niet in etiketten geloven als atheïst, agnost, boomer, wappie of refo-christen, maar benieuwd zijn naar wat iemand vindt en gelooft, en waarom en hoe zich dat ontwikkeld heeft.¹⁴

Zulke ontmoetingen triggeren het denken. Plotseling krijg je er gevoel voor waarom iemand iets vindt, waarom iemand moeite heeft met een bepaald theologisch begrip, welke blokkades er zijn en wat iemand eigenlijk zoekt of

---

¹⁴ Hannah Steele gebruikt de term 'missionaire intelligentie' ook. Vgl. *'Intelligent evangelism, then, is an approach that enables us to draw out what someone is really thinking and feeling. Listening allows us truly to understand a person and not just the 'stereotypes' of that particular mindset. I get frustrated in conversations when people assume that because I am a Christian they automatically know what I think about certain things. We should guard doing the same thing ourselves. I have many friends who are atheists and it would be easy to assume that they all have the same reasons for not believing in God, but I have discovered that the more I ask questions and truly listen the more I find their reasoning varies hugely, spanning from experiences of personal loss, to scientific objections, to personal upbringing and background. If I had never stopped to ask the question 'Why don't you believe in God?', or 'What has led you to your current position?', I would never have discovered this multitude of reasons. As with all relationships, listening is the key to going deeper'. Steele, Hannah, *Living His Story, Revealing the extraordinary love of God in ordinary ways* (London: SPCK 2020), p. 85.*

hoopt. Dit luisteren heeft een empathische, maar ook een fenomenologische dimensie. Goed luisteren betekent ook je oordeel kunnen opschorten. Heb je de openheid en de nieuwsgierigheid om vanuit de ander te denken, om iets te voelen van wat zij voelt en om de manier waarop hij de wereld beleeft te begrijpen en te herkennen? Kun je daardoor taal ontwikkelen waarin die ander zich begrepen voelt, waarin hij mee kan komen? Dergelijke ontmoetingen hebben een individuele kleur, maar ze openen ook een grotere wereld. Als theoloog kun je naar tijdgenoten luisteren, maar gaandeweg het gesprek kunnen in jou kerkvaders of eerdere denkers tot leven komen. Plotseling vermoed je dat de dilemma's waardoor een tijdgenoot blokkeert tot God of tot de zin van het bestaan, ook doorvoeld en doordacht zijn door eerdere denkers. En dat kun je inbrengen in het gesprek.

Zo probeert James Smith de grote existentiële knopen in het bestaan van veel 21e-eeuwers (zoals *How to find yourself?*, *How to belong?*, *How to protest?*, *How to be broken?*) te relateren aan het leven en het denken van Augustinus.¹⁵ Hij doet een poging om een connectie te leggen tussen het innerlijke leven van zijn tijdgenoten in de Verenigde Staten in de 21e eeuw met wat hij gehoord en gelezen heeft bij Augustinus. Thema's als onrust, identiteit, ambitie, seksualiteit, vriendschap en de dood (tijdloze thema's die in elke tijd een eigen dynamiek en ernst hebben), vindt hij ook bij Augustinus, en hij doet vervolgens een poging om tijdgenoten taal aan te reiken die hen verder kan helpen. Op een vergelijkbare manier legt Tomáš Halík de connectie tussen de argwaan, de murtheid en de 'verlegen vroomheid' van post-communistische Tsjechen met zijn eigen biografie en zijn inzicht in de christelijke en Europese denkraditie. Een aspect van de genegenheid voor je tijdgenoten, zegt Halík, is dat je jouw geloofsbronnen dialogisch ter beschikking stelt om hen wellicht te helpen in hun zoektocht 'hoe te kunnen leven'. Dat begint met luisteren en een benadering 'op blote voeten': zonder pretentie, zonder manipulatie, gelijkwaardig.¹⁶

Missionaire intelligentie in prediking is niet het herhalen van deze 'connecties' van anderen. Het gaat om lokale, contextuele en eigen oefeningen van luisteren en observeren. Elke preek is eigenlijk zo'n lokale, contextuele oefening.

15 Smith, James K.A., *On the Road with Saint Augustine. A Real-World Spirituality for Restless Hearts* (Grand Rapids: Brazos Press 2019).

16 Halík, Tomáš, *In het geheim geloven. Autobiografie* (Utrecht: KokBoekencentrum 2018, 2019), pp. 22-25; Halík, Tomáš, *Geduld met God. Twijfel als brug tussen geloven en niet-geloven* (Zoetermeer: Boekencentrum 2014, 2015), pp. 57-74.

Het gaat hierin eerder om kwaliteit dan om kwantiteit van ontmoetingen. Een predikant heeft hierin een bevoorrechte en bijzondere positie. Hij of zij is bij uitstek in de positie om vertrouwelijke en eerlijke ontmoetingen te hebben met individuele ‘tijdgenoten ter plekke’, in en buiten de kerk, enthousiast of afgehaakt, stevig geworteld in het dorpsleven of ‘import’. Er is zoveel te leren, te vragen, te begrijpen, te ‘connecten’. Vanuit die ontmoetingen ontstaat taal, en begrip, en verstandhouding, en gevoel voor verhoudingen. Het gaat dus om ‘oefeningen ter plekke’. In hoofdstuk 2, participatie als preparatie, werken we het belang van ‘verbindingen leggen’ verder uit.

Om een voorbeeld te geven van zo’n lokale, contextuele oefening: Elma Nobel-Buijs kwam met haar gezin op de Veluwe wonen, waar haar man predikant werd. Al luisterend en levend, merkten zij hoezeer bijvoorbeeld het thema angst generaties door een bepaalde rol speelde in het geloof van mensen, ook in de geloofsoverdracht. Dat triggerde haar denken en verdere reflectie. Ze schreef haar masterthesis over ‘Intergenerationele geloofsopvoeding’, en dacht na over legaten, mandaten en delegaten in de geloofsoverdracht (in de taal van Nagy).¹⁷ Hoe werken thema’s zoals angst of schaamte of gemeenschapszin door in het leven van tijd- en dorpsgenoten? Welke gaven ontvangen mensen in hun opvoeding, welke schitterende tradities, en welke last of welke opdracht? Hoe is misschien ook de beeldvorming (en de mogelijke allergie of vervreemding) van dorpsgenoten tot God en tot de christelijke traditie erdoor gevormd? Hoe ga je daar theologisch, cultureel en communicatief wijs mee om? Kun je er woorden aan geven, misschien wel vanuit de traditie, vanuit gesprekken of (lokale) literatuur? Zo zijn er nog veel meer lokale en regionale karakteristieken op het spoor te komen die een rol spelen in het gevoelsleven en in het handelen van mensen. Kwalitatieve, lokale ontmoetingen kunnen een connectie geven met wat in de diepte speelt bij veel meer tijdgenoten, en het kan prediking relevantie en existentiële herkenning geven. Het kan leiden tot eigen, lokale of regionale accenten in theologie en prediking.¹⁸

---

17 Nobel-Buijs, Elma, *Intergenerationele geloofsopvoeding. Een onderzoek onder grootouders naar de doorwerking van legaten en delegaten vanuit ontvangen geloofsopvoeding naar gegeven geloofsopvoeding aan de volgende generaties* (Ede: Masterthesis Contextuele Benadering 2021).

18 Zie voor een voorbeeld hiervan de ‘Veluwe-trilogie’ van Henk Vreekamp: *Zwijgen bij volle maan. Veluwse verkenningen van Edda, Evangelie en Torah* (2003), *De tovenaer en de dominee. Over de verschijning van God* (2010) en *Als Freya zich laat zien. De code van het christendom* (2013).

Missionaire intelligentie is daarom geen solitaire aangelegenheid. Dit is bij uitstek een thema waarin ambtsdragers, jeugdwerkers, seniorenbezoekers en predikanten, maar ook ‘kenners van de context’ buiten de kerk, samen op ontdekkingstocht kunnen gaan. Wat leeft er in onze context, openlijk en verborgen, wat blokkeert en waar liggen ook contactmogelijkheden? In eerdere tijden was er het vak ‘pastorale sociologie’ waarin de cultuur- en mentaliteitsgeschiedenis van een streek of stad uitgelegd werd. Denk aan het 7-delige, alle regio’s in Nederland omvattende, ‘Handboek Pastorale Sociologie’ van prof. W. Banning. In een mobiele en plurale samenleving zijn die typering wellicht nog complexer geworden, maar de essentie van het idee geldt nog steeds. Het gaat om de eigenheid van de mensen voor wie je preekt, het respect voor hun traditie, hun familiegeschiedenis, hun streek, cultuur en dialect, en de kunde om taal te geven aan dat wat woelt, aan de idealen en de ambities, aan de sporen van God in die context, aan dat wat soms generaties lang overgedragen wordt, zowel ten goede als ten kwade.¹⁹

In de volgende paragraaf beschrijf ik een luisteroefening waar ik zelf bij betrokken was. Zoals elke luisteroefening is ook deze niet representatief. Het gaat in dit geval over een heel bepaalde groep gesprekspartners: meestal eind twintigers / begin dertigers, mondig, zelfbewust, vaak een relatie met media, veelal hoogopgeleid. Niet per se representatief dus, wel interessant. Verschillenden van hen spelen een rol in de meningsvorming van anderen en daarnaast zijn zij vaak in staat om iets te verwoorden van wat hun generatiegenoten beweegt (maar niet altijd zelf kunnen zeggen). Ik beschrijf mijn observaties omdat tijdens deze gesprekken de term ‘missionaire intelligentie’ ontstond.²⁰

Plotseling kreeg ikzelf door hoezeer sympathie, herkenning, theologie en cultuur geactiveerd werden in die gesprekken met tijdgenoten. Ik merkte dat de gesprekspartners, bewust of onbewust, een appèl op me deden, om te luisteren, om hun ervaringen te respecteren, en om iets van mijn geloof uit te leggen. Ik vond het schitterende ervaringen en alle gesprekken bleven me lang bij. Als ik later exegetisch deed, of ik formuleerde mijn gebeden voor een kerk-

---

19 Vgl. hoofdstuk 4 (‘Preaching Christ to the Culture’) en hoofdstuk 5 (‘Preaching and the (Late) Modern Mind’), in: Keller, Tim, *Preaching. Communicating Faith in an Age of Scepticism* (London: Hodder & Stoughton, 2015, 2017).

20 De podcast is een initiatief van de EO en de IZB, en werd gemaakt door een team, met Rosa Douma, Daan Molenaar, Esther Tims-van Helden, Esther Rosier. Zie www.eo.nl/podcasts/dit-dus/

dienst, moest ik vaak aan ze denken. Zouden zij, mochten zij aanwezig zijn, erin mee kunnen komen? Het maakte me alerter, kritischer en bevlogener. De oefening in 'missionaire intelligentie' bracht me dichterbij tijdgenoten, stimuleerde me tot theologie, en maakte het missionaire toegankelijk voor me. Ik werd er echt enthousiast van en ik kreeg ook zin om dit boek te schrijven. In de volgende paragraaf probeer ik iets daarvan te verwoorden.

1.2 Met tijdgenoten in gesprek

Het is vrijdagavond en ik zit aan een tafel in de Nieuwe Kerk in Utrecht. Een tafel met halfvolle koffiebekertjes, snacks en overal beschreven papier, maar vooral: met microfoons. We hebben de laatste opnamedag van de podcastserie 'Dit dus'. Twaalf keer nodigden we iemand uit om te spreken over geloof. Meestal dertigers. Meestal begaafde jonge mensen, maar op heel verschillende manieren. Een jonge ondernemer/politicus, een ooit topturnster, een schrijfster, een *side kick* van een populair radioprogramma, een journaliste. Maar ook een vrije geest die mantelzorger is voor zijn ouders. Of de media-jongen die door een Me Too-affaire ontslagen werd en tijd uittrok voor introspectie.

Het idee van de podcast is dat we met hen over hun leven spreken, over de dingen die in hen omgaan, over wat zij waarnemen en denken, om vervolgens te kijken *ofen hoe* we op kernthema's uit het christelijk geloof terecht zouden komen. Het is een oefening in meertaligheid. We bespreken thema's als komaf/oorsprong, geboden en rituelen, zonde *of de dingen verkloten*, wijsheid en de opgave van *how to live*, vergeving en hoop. De gesprekken doen me veel. Sowieso de fascinatie dat we gasten uitnodigen voor een gesprek over geloof, en iedereen zegt zonder uitzondering *ja*. We organiseren een goede setting, we verplichten elkaar tot een bepaald niveau (luisteren, openheid, nieuwsgierigheid) en dan ontstaat iets dat betekenis heeft. Dat is een format dat we de plaatselijke gemeente gunnen, als gespreksvorm met zoekers of afgehaakten. Het is eigenlijk heel simpel. Organiseer open gesprekken, vraag gemeentelieden een paar namen uit hun netwerk. Toon in gesprekken je interesse, je respect, je willen-leren, je houding van dialoog en conversatie. Neem het op, plaats het op de website van je gemeente, of gebruik het in kringen. Het gaat over 'hoe voer je een gesprek over geloof met echt andersdenkenden?' Het zou ook een integraal onderdeel van predikantenagenda's kunnen zijn: ge-

sprekken met mensen uit je context die niet of anders geloven, en simpelweg praten, nieuwsgierig zijn, taal opdoen en observaties, je laten triggeren als theoloog en gelovige.

Dat levert iets op. Allerlei etiketteringen die ik bijvoorbeeld had (doordat ik stukken over de gasten gelezen had of door interviews die ik had bekeken), allerlei vooroordelen nuanceerden zich in het gesprek. Ik kreeg gaandeweg een andere innerlijke attitude, merkte ik. Je verbinden met mensen doet iets aan je. Ik kom in gesprek met echte mensen, die meanderend hun weg zoeken in het leven, in wie ik ook veel herken. Jonge mensen die te maken hebben met dilemma's, met persoonlijke drama's, met rafelige omstandigheden, met soms erg beperkte en beperkende indrukken van het christelijk geloof. Of juist met intelligente argumenten die indruk op me maken. Ik snap vaak wel dat ze een reserve ontwikkeld hebben naar de kerk en naar het geloof. Dat is de eerste vrucht van deze gesprekken: sympathie, wederzijdse openheid en ook kerkelijke zelfkritiek.

Op die vrijdagavond spreken we met iemand die bij *Sputten en Slikken* heeft gewerkt, een programma van BNN/VARA. Hij heeft goede herinneringen aan geloof, aan zijn oma, aan The Prince of Egypt, aan muziek. Brokstukken van geloof zwerven ergens in zijn innerlijk universum. Als hij *down* is, zet hij die muziek van vroeger op en dan 'spreekt hij met Jezus', zo zegt hij. Maar hij heeft ook vijf jaar in de wereld van BNN geleefd. Bizarre details vertelt hij ons. Het is een wereld die je voortdurend over je grenzen heendruwt. Voor het gesprek bekijken we de *portfolio* op zijn website. We zien een gesprek met de zanger Ronnie Flex: een kolkende club, een zanger met gouden kettingen die pocht over zijn Calvin Klein-kleding, die ondubbelzinnig gekozen heeft voor zichzelf, zoals hij half onder invloed zegt. In de zweterige, opzweepende atmosfeer stelt onze gast hem de vraag of hij nu eigenlijk gelukkig is. 'Nee', zegt hij schreeuwend, 'nee, vroeger, toen was ik gelukkiger.'

Het is een flard van een wereld die mij ook aangrijpt. Het is een subcultuur die tegelijkertijd invloedrijk lijkt. Het zijn dezelfde personen en types die ik regelmatig zie als ik met mijn jongste zoon naar het Jeugdjournaal kijk. Goede reminder trouwens: heb ik door naar welke *influencers* mijn catechisanten kijken? Wat voor levenshouding wordt daarin gecommuniceerd? Wat doet dat aan hen? Maar goed, de gast waar we mee spreken is nu in een andere fase gekomen. Hij is gestopt bij BNN en zoekt serieuze journalistiek. Ergens in hem

speelt de herinnering op aan het geloof en daarover hebben we een gesprek. Hij wil een stap zetten in zijn leven, veranderen. Maar hoe?

Hij begint met een observatie. 'Het gaat echt niet goed', zegt hij. 'Ik kijk om me heen en ik zie zoveel leegte. Mensen hebben daar last van, vrienden zeggen het me. Mensen van mijn generatie lopen tegen dingen aan. We proberen dit en dat, lopen dan weer vast. Het is hol, en verwarrend en vaak onduidelijk. 's Morgens vroeg word ik wakker en denk ik soms: *Waar ben ik in Godsnaam mee bezig? Waar ren ik zo hard voor?*' We praten erover door en we komen ergens. Hij is onder de indruk van Memphis Depay en zou diens rust en geloof wel willen hebben. *Maar hoe kom ik daar? Wat staat me dan te doen?* Steeds benadrukt hij, als een soort voorwaarde: *Het moet wel uit mezelf komen. Ik moet ergens in mezelf de kracht vinden om iets te willen.* Dat valt me op, die nadruk op 'het moet uit mezelf komen'. Wat zit daar achter?

Ik zie hem dralen voor een drempel. Hij lijkt meer te willen met geloof. Soms denk ik dat hij de drempel gaat nemen. Soms lijkt het alsof hij voortdurend nieuwe vluchtwegen definieert. Soms stelt hij terechte vragen. Soms ook niet. Ondertussen suggereer ik hem dingen. Die denkvorm wordt me steeds dierbaarder tijdens de gesprekken: de *suggestie*. Suggestie betekent letterlijk: iets voorstellen aan een ander, en ook: een gedachte opwekken. Een preek kan ook iets hebben van 'een suggestie'.

Soms zie ik het gebeuren dat zo'n suggestie iets in gang zet. Ik suggereer hem Kierkegaard en de sprong. Of Pascal en de weddenschap. Waarom geef je niet een aantal jaar aan het geloof, zoals je je ooit gaf aan de wereld van BNN? Waarom neem je de drempel niet? Wat houdt je eigenlijk tegen? Vertel eens, daar ben ik echt benieuwd naar. Je had de lef om de wereld van BNN/VARA binnen te stappen en in die wereld allerlei grenzen over te gaan, wat hapert er dan als je de wereld van het geloof zou betreden? Waarom durf je niet?

Het intrigerende van de twaalf gesprekken is dat het stuk voor stuk verhalen op zich zijn. De één heeft in een evangelisch milieu al meerdere keren 'zijn hart aan Jezus gegeven', maar zijn leven veranderde niet. Daarna kwamen de grote levensvragen, maar het smalle geloofsmilieu van thuis gaf hem geen bevredigende antwoorden. Dus zocht hij het ergens anders. Een ander heeft van thuis weinig religieuze kennis meegekregen en is daar blij om. Mijn suggesties dat je een 'achterstand' zou kunnen hebben als je ouders je amper religieus

vormen, leidt tot een kleine bonje aan tafel. De meeste mensen die zij kent, zo antwoordt ze me verontwaardigd, en die wel religieus zijn opgevoed, hebben daar juist last van. ‘Het is eerder een nadeel, die religieuze, christelijke vorming’, meent ze. Iemand anders heeft een katholieke moeder en een joodse vader, maar is geïntrigeerd door boeddhistische meditatie. Weer een ander is gereformeerd vrijgemaakt opgevoed, maar kijkt daarop terug als een gesloten, benauwde wereld van voorbij. De turnster was twintig jaar lang niet in een kerk geweest, en heeft amper een antenne voor het religieuze. Haar leven is een ongelooflijke rollercoaster van roem en verval, van nationaal Sportvrouw van het Jaar tot dakloosheid en detentie vanwege diefstal. Maar christelijk geloof? ‘Eigenlijk heb ik geen idee waar dat over gaat.’

Ik bedoel maar, het zijn dus verhalen op zich. De pluraliteit van onze samenleving krijgt gezicht in al deze gasten. Dat is een belangrijk ingrediënt van missionaire intelligentie: luister eerst eens naar de bagage die mensen bij zich dragen. Etiketteer mensen niet zo snel eindimensionaal als seculier, zoekend of ongeïnteresseerd. Denk overigens ook niet te snel dat religieuze interesse of stille wanhoop over de leegte hetzelfde is als openheid voor het evangelie. Het is meerdimensionaler, ingewikkelder, interessanter en getroubleerder, en vooral een door-elkaar-heen van gedachten en motieven. Die gelaagdheid verdwijnt meestal in statistieken en karikaturen (en soms ook in preken). Wat zou het gaaf zijn als tijdgenoten in een preek respect en nuance proeven voor hun leven.

En toch, ondanks het persoonlijke van ieder verhaal, gaan me langzamerhand ook patronen opvallen. Als een groot onderhuids verlangen hoor ik vaak de roep om ‘iets te hebben om voor te leven’.²¹ Een hoop op iets dat het leven enige samenhang geeft en diepte. Zodat ‘het leven iets beter te doen wordt’, zegt de schrijfster/journaliste. Intrigerende zin is dat: ‘Zodat ik iets beter wordt in *leven*.’ Zo makkelijk is dat dus niet: *leven*. Dát kan dus ook spelen onder de oppervlakte, in het innerlijke leven, in deze getalenteerde en schijnbaar zelfbewuste jonge mensen: naast levenslust ook levensangst. ‘Voor mij is het leven een dunne draad die over een complete leegte loopt’, schrijft Bregje Hofstede. En God, schrijft ze, ‘God zie ik als een trui die de mens voor zichzelf heeft gebreid om te verhullen dat hij naakt is.’²²

21 ‘Something to live for’, noemt Ruth Perrin dat. Zie: Perrin, Ruth, *Changing Shape. The Faith Lives of Millennials* (London: SCM Press 2020), pp. 241-243.

22 Obbema, Fokke, *De zin van het leven. Gesprekken over de essentie van ons bestaan* (Amster-

Wat me opvalt in de gesprekken, en waar de gedachte van Bregje Hofstede een voorbeeld van is, is de reserve tot 'transcendent denken'. De gedachte dat er ergens in dit onmetelijke universum een God zou zijn, een persoon zelfs, die soms wel en soms niet ingrijpt (en meestal niet op de momenten dat het nodig lijkt), die een bepaalde groep mensen zou hebben uitgekozen, een God die je zou kunnen bevatten in dogma's of in regels, dat is amper voorstelbaar, hoor ik hen zeggen. Dat voelt als een al te menselijke projectie. Als een 'trui die mensen zelf breien, voor hun naakte zelf'. Dus *something to live for*, maar tegelijkertijd reserve tot transcendent denken. De vraag qua missionaire intelligentie is: kun je je theologische oordeel hierover opschorten? Eerst eens mijmeren over hoe zo'n wereld- en Godsbeeld ontstaan is en wat het betekent voor iemands leven? En ook, als theoloog: is transcendentiebesef een voorwaarde om te gaan geloven? Wat is het nu precies dat hen blokkeert? Kan geloof ook gebeuren door een aanspraak *waardoor* je besef gaat krijgen van God?

Zodra we doorpraten, komen trouwens meer vragen los. De vragen naar de andere religies: Hoe zit dat? Hoe denk jij daarover? En de hel? En wanneer is mijn leven 'goed genoeg' volgens jullie God? En homoseksualiteit? Is Gods liefde volgens christenen begrensd? Moet je hetero zijn en getrouwd om geliefd te zijn door deze God? Het zijn vragen die niet per se open van karakter zijn, valt me op, maar waarin ook ergernis en onbegrip zit. Grimmigheid vaak. Of zit achter die ergernis openheid? Ik denk: je hoort er ook iets in van herinneringen aan slechte antwoorden. Kunnen we verder komen over God, als ik je een ander antwoord op die vragen geef, of je opnieuw aan het denken kan krijgen?

Er is nog iets dat me opvalt, maar het is moeilijk dat precies te benoemen. Tim Keller sprak in een interview, denkend over secularisatie, over de term *no need for salvation*. In zijn perceptie is dat, historisch gezien, één van de precedentloze kenmerken van een seculiere tijd. 'Dit is de eerste cultuur die niet gelooft in transcendentie of in verlossing', aldus Keller in een gesprek over 'Beweegredenen om het evangelie te delen'. De grote vraag is daarom hoe je spreekt over het evangelie met mensen die, zo lijkt het, een soort transcendentieverlies hebben, of daar überhaupt niets van meegekregen hebben.

Keller zei ook: 'Jullie in Europa zijn eigenlijk het *laboratorium* om manieren te vinden om in die seculiere cultuur kerk te zijn en missionair.' 'De seculiere geesteshouding die ik in Europa zie', aldus Keller, 'zie ik in elke grote wereld-

---

dam/Antwerpen: Atlas Contact 2019), p. 122.

stad, proef ik op heel veel plekken wereldwijd en sluimert ook in het innerlijk van veel Amerikanen.’ De vraag is dus, in woorden van Kyle Beshears: *How to share with those who don’t care?* Hoe kerk te zijn ‘in een stad waar geen altaar is voor een onbekende God’, omdat de absente God niet eens gemist lijkt te worden.²³ Wij, in Europa, als het laboratorium in de wereldkerk om daar een weg in te vinden, dat is een waardige uitdaging.

Die *no need for God-ism*, zoals men het weleens noemt, dat God-niet-nodig-hebben, proefde ik ook in de podcastgesprekken. Tenminste, een soort van. Het is moeilijk precies te benoemen, en misschien moeten we er dus niet al te statisch en definitief over spreken. Aan de ene kant hoor ik over de leegte die op de huid zit, de chaos in je hoofd en de sluimerende zinloosheid. Daar last van hebben. Iemand zei in de gesprekken: ‘Mijn leven is een kaartenhuis, en ik vrees de dag dat dat kaartenhuis in elkaar valt.’ *Waar ben ik in Godsnaam mee bezig?* Iets willen hebben om voor te leven. En tegelijkertijd, amper er fiducia in hebben dat een god daar echt verandering in zou kunnen brengen, dat je daarmee in een levende omgang kunt komen. God is of overbodig of een soort ongrijpbaar abstractum. Amper op de radar, zo lijkt het. Dat heb ik meerdere keren horen zeggen: ‘Of God bestaat is de vraag niet.’ De Godsvraag is voor hen misschien wel geen vraag. Het gaat vaak vooral om ‘kunnen leven’. Je zou bijna zeggen: Nietzsche, Feuerbach, Freud zijn niet dood of voorbij, ze zijn een laag geworden in het bewustzijn van tijdgenoten, en als je aandringt in de gesprekken komen hun antwoorden tot leven in jonge mensen van nu. Bijna onbereflecteerd konden gespreksgenoten spreken over God als projectie, als wensdroom, als dood of ‘voorbij’. Onze tijd is niet post-Nietzsche, maar Nietzsche en anderen zijn geïnterioriseerd.

Bij bijna iedereen is er tegelijkertijd wel goesting voor het gesprek over geloof en zingeving. Paradoxaal is dat. Als je het zo wilt zien: het is behoefte aan een open gesprek over het ons overstijgende, over het potentieel inspirerende dat nodig is om mens te zijn. En tegelijkertijd grote afstand tot de ingevulde taal van godsdienstige tradities. Ik bedoel: met God Zelf omgang hebben, op de één of andere manier in contact komen met zijn werkelijkheid, zonden die vergeven worden, het eeuwige leven? Dat voelt al snel te ingevuld, zo was mijn perceptie – te pretentius misschien?

---

23 Beshears, Kyle, ‘Athens without a Statue to the Unknown God’, in: *Themelios* 44/3 (2019), pp. 517-529.

Terwijl ik hierover in gesprek ben, en dat is een onderdeel van missionaire intelligentie, spreekt in mij ook mijn eigen traditie mee. In die traditie is het niet neutraal om te zeggen dat je God niet nodig hebt. Desinteresse kan ook een fluwelen vorm van beslist nee-zeggen zijn. Is God-niet-nodig-hebben andere taal voor zelf-god-willen-zijn, en dus geen ruimte voor Hem hebben? Hem als een indringer zien? Vanuit mijn perspectief kan dat niet alleen schade voor je eigen ziel met zich meebrengen, maar je kunt je ook afvragen of een dergelijke secularisatie niet de echo is van een samenleving die gestempeld is door de *apostase*, door het verlaten van God. Is ook de apostase een onbewuste laag in het bewustzijn van tijdgenoten in een bewust post-christelijke tijd? Het hoort bij missionaire intelligentie om het theologisch en geestelijk verschil tussen geloof en ongeloof niet te negeren, of weg te retoucheren. Als je mensen hun ongeloof afneemt, ontnem je hun ook de mogelijkheid van de verwondering en de vreugde wanneer dat geloof *wel* gebeurt.

Ik weet heel goed: dit onderscheid tussen geloof en ongeloof is in veel opzichten delicaat terrein. De kunde is om dat onderscheid te laten staan als een realiteit, en tegelijkertijd in verbinding te blijven met tijdgenoten, ook in hun mogelijke 'nee tot God', en, omdat je in verbinding blijft, verrast kunnen worden door dingen die je eerder niet opmerkte. Het hoort ook bij missionaire intelligentie om te beseffen dat de tegenstelling tussen *geloofen ongeloof* niet identiek is aan de tegenstelling tussen *gelovigen en ongelovigen*. Alsof de *gelovige* het *ongeloof* niet kent. Alsof we in Bijbelverhalen niet vaak verrast en verbijsterd worden doordat de opzichtig vrome persoon een van-God-vervreemde blijkt te zijn, en een buitenstaander het geheim van het geloof beter blijkt te begrijpen. Dat bedoelde Christian de Chergé met het 'martyrium van de hoop': in gesprek blijven, blijven luisteren, blijven zoeken, incasseren, stilletjes blijven bidden. Soms fluctueerde een gesprek op een fascinerende wijze. Ineens voelde ik me de ongelovige, en was ik leerling van de ander. Die ervaringen stimuleren je openheid naar ieder mens, en ook je argwaan naar jezelf. Opeens komt mijn ongeloof of mijn hoogmoed op tafel. En trouwens, het onderscheid tussen geloof en ongeloof is niet statisch. Mensen kunnen hun nee ook prijsgeven. Een paar keer vroeg ik toestemming aan gesprekspartners: mag ik wat morrelen aan jouw ongeloof? Ook dat is een functie van prediking: morrelen aan ons ongeloof.

Missionaire intelligentie is dus een eigenschap van prudentie, van niet te snel klaar zijn met denken en overwegen. Van blijven luisteren vooral. Ik heb na-

melijk in deze gesprekken tegelijkertijd met gepassioneerde jonge mensen aan tafel gezeten, waar ik van leerde. Zij vonden in filosofie, politieke bewustwording, spiritualiteit en meditatie antwoorden die hun soms te 'kleine' christelijke komaf niet gaf. Ik heb een bevlogen politiek geëngageerde dertiger horen pleiten voor niet-neutraliteit en radicaal kiezen voor menselijkheid en gerechtigheid. Ooit zwerde hij bij liberale waarden en flirtte hij met het atheïsme, maar het leven heeft hem de kracht van gemeenschappelijkheid geleerd. De *culturele waarden* van het christelijk geloof zijn hem opnieuw lief geworden. De jonge mantelzorger geeft niet meer om ambitie en imago, maar wel om zijn moeder die zijn zorg nodig heeft. Iemand anders hoorde ik verlangen naar een religieuze revival, 'die we in de toekomst in nieuwe vormen moeten gaan organiseren'. Dat is nodig: 'pop-up-plekken van gedeelde openheid en hoop, nieuwe heilige plekken en heilige momenten met elkaar'.

Er zit dus pit en passie in hen, verlangen naar heilige momenten en plekken, de wil om het goede te doen. Respect voor en verlangen naar een religieuze dimensie in het bestaan en in de samenleving. Maar het valt wel op dat dit vrijwel altijd in een immanent frame gedacht wordt. *Wij* moeten dat doen, *wij-zelf*, *wij* met de religieuze dimensie die bij ons mens-zijn hoort. Wij moeten die dimensie activeren, voeden en daarmee verbindingen aanbrengen, zin creëren. En wat dan ontstaat, dat is God. Als je het zo wilt noemen.

Ik hoor tijdgenoten dus intensief bezig zijn met de vormgeving van het leven, leven bijna met een hoofdletter. Ik geniet ervan dat ze zich niet willen uitleveren aan consumeren, cynisme of gemakzucht. Ze proberen andere bronnen aan te boren voor een betekenisvol leven. En tegelijkertijd stellen ze ook allerlei vragen aan mijn geloof, aan de taal en de concepten waarmee ik over God spreek. Wat gaat er gebeuren als ik met hun vragen, of nog beter: met henzelf, een Bijbelpassage ga lezen? Welke vragen stellen zij? Welke verrassende observaties zullen zij doen? Voelen zij iets van de kracht van zo'n perikoop? Welke taal kan ik van hen leren die ook mijn eigen geloof verrijken kan?

1.3 Een seculiere tijd (en ook weer niet)

Missionaire intelligentie is geen individuele competentie. Zeker, de één heeft een natuurlijker aanleg voor het aanvoelen van de tijd en de context dan een ander. Maar het gaat om een gezamenlijk discours. Het is daarom behulpzaam

om je eigen ‘empirische, lokale observaties’ steeds te relateren aan die van anderen. Dat hoort ook bij missionaire intelligentie: een ‘innerlijke bibliotheek’ ontwikkelen, waardoor je observatie- en interpretatievermogen toeneemt. Als voorbeeld hiervan geven we kort enkele bevindingen weer van Charles Taylor, uit zijn grote werk *A Secular Age*.²⁴ Het is opvallend hoe herkenbaar de termen zijn die hij ontwikkelde, wanneer we ze vergelijken met de podcastgesprekken.

Taylor spreekt bijvoorbeeld over het ‘immanente frame’ waarin mensen in een seculiere tijd denken. Dat is een frame waarmee je betekenis aan je leven kunt geven zonder een beroep op religie te hoeven doen.²⁵ Dat frame is overigens niet per se ‘doordacht’. Taylor spreekt van een ‘social imaginary’, een gezamenlijk, spontaan en amper bereflecteerd gevoel over ons leven en onze wereld. Met een term van Patricia Lockwood zou je het kunnen typeren als ‘the stream of a consciousness that is not entirely your own, one that you participate in, but that also acts upon you’.²⁶ Fascinerende observatie. Ze spreekt over niet-bewuste atmosferische manieren van voelen en denken, waarin je participeert als tijdgenoot, maar die ook op jou inwerken. Met dat gezamenlijke, onbewuste frame selecteren we, bijna automatisch, wat ons geloofwaardig overkomt en wat niet.

Je zou het een plausibiliteitsstructuur kunnen noemen. Wat komt, op het eerste gehoor/gevoel, plausibel over en wat totaal niet? Als ‘geloof’ in dat collectief onbewuste *vreemd* is, dan heb je als kerk en als gelovigen dus een voortdurende achterstand. Een gedeeld gevoel in die ‘social imaginary’ in een

²⁴ Taylor, Charles, *A Secular Age* (Harvard: Harvard University Press 2007).

²⁵ Vgl. Andrew Root over het verdwijnen van het bewustzijn van transcendentie: ‘(...) we have arrived in a secular age not because people no longer see it as necessary to go to the church, but rather because the very idea that there could be a personal God who orders and acts in the cosmos has become unbelievable (or at least contested). Or we could say that we now live in a world where it is quite easy to forget, deny or simply not care that there is a transcendent dimension to reality. Taylor’s point is that the price paid for this freedom is an uneasy boredom, an ailment of felt flatness.’ In: Root, Andrew, *The Pastor in a Secular Age (Ministry to People who no longer need a God)* (Grand Rapids: Baker Academic 2019), p. 5.

²⁶ Wills, Clair, ‘Bildungsonline’, About: ‘No one is talking about this’ by Patricia Lockwood, in: *The New York Review of Books* (LXVIII/3 – february 2021), p. 9. De observatie over een ‘collectief onbewust bewustzijn dat niet van jou alleen is maar wel op jou inwerkt’ is belangrijk, ook als het gaat om de invloed van machten en ideologieën op het handelen en denken van mensen. We komen daarop terug in hoofdstuk 7.

seculiere eeuw, bijvoorbeeld, is dat de kosmos, de natuur, de geschiedenis en ook het mens-zijn, intrinsiek *betekenisloos* zijn. Betekenis-geven is een *menselijke activiteit*, een menselijke opdracht. Vandaar ‘zin-geving’. Als je geboren wordt in een seculiere tijd, en als je ongefilterd en onbeschut die seculiere tijd inademt, adem je dat levensgevoel in en die manier van denken.

Een ander aspect dat Taylor noemt is de pluraliteit aan zienswijzen (religieus, niet-religieus, anti-religieus, post-religieus). Hij bedoelt dat er in onze samenleving veel manieren van denken en beleven zijn, en dat je daar voortdurend in contact mee komt. Dat aantal standpunten en die veelheid van opties nemen ook nog eens toe. Het eigene en onvergelijkbare van onze tijd, zegt Taylor, is dat die opties elkaar dusdanig beïnvloeden, dat er een continue reflexiviteit ontstaat in mensen. Wat is waar, waarom, waarom is het andere minder waar, wat kies ik, wat kies ik niet, moet ik wel kiezen, kan ik wel kiezen? Het is een flipperkast in je hoofd.

Die continue reflexiviteit zorgt, volgens Taylor, ook voor een ‘verzwakking’ van overtuigingen. Je kunt immers in gedachten eindeloos pendelen tussen allerlei soorten antwoorden op allerlei levens- en geloofsvragen, en daardoor eigenlijk amper meer tot een definitief antwoord komen. Alles is voorlopig. Steeds dient de optie zich aan om het toch weer anders te zien. Steeds weer hoor je of lees je een mening die de jouwe onderuit haalt, bevraagt of zelfs bespot. En misschien wordt daardoor de overtuiging dat er uiteindelijke en definitieve antwoorden zijn, wel ongeloofwaardig (in de ‘social imaginary’ van een plurale seculiere eeuw). Is wat Bilal denkt dan onzin, en Jayden? En dat oom Jasper niet meer gelooft, daar zal hij toch ook goed over nagedacht hebben? Wat ik op college hoorde over geloof als projectie, zou daar niet wat in zitten? Of, moet je misschien inmiddels constateren, is die continue reflexiviteit zo destabiliserend en voor velen onleefbaar, dat dáárom mensen de beschutting van een *bubbel* zoeken?

Wie wel definitieve en anderen-uitsluitende antwoorden heeft is al snel vreemd en verdacht. Die plaatst zich buiten de ‘social imaginary’. Je voelt het in de volatiele maatschappelijke discussies, waardoor ineens heftige media-relen ontstaan. Bijna altijd gaat dat over identiteitskwesities, bijna altijd gereleerd aan mogelijke vormen van uitsluiting (rond onderwijs, seksualiteit, gender, ethniciteit, cultuur, ideologische of religieuze exclusiviteit, inenting en dwang). Je voelt de weerzin: Heb jij dan zo goed nagedacht dat je de andere

opties allemaal kunt overstijgen en afwijzen? Of heb je amper nagedacht? Waarom sluit je anderen uit? En tegelijkertijd: misschien zijn juist ook polarisatie en populisme een reactie op die continue reflexiviteit. Je kiest een optie, je sluit je daarin op, en wie anders denkt, bejegen je vijandig. Populisme kan soms vitaal lijken, maar is, als je het zo bekijkt, wellicht juist een teken van vermoeidheid. Je terugtrekken in één 'taal', zienswijze. De energie, de wil en de kunde niet hebben om je te relateren aan andere perspectieven. In ieder geval: iedereen die het woord neemt in de publieke ruimte dient zich te verhouden tot dit thematische mijnenveld. Ook de prediker dus. De vraag is: hoe kun je daarin een niet-agressieve presentie ontwikkelen, die sensitief is naar wat gevoelig ligt, maar die tegelijkertijd iets durft te zeggen over wat ons allen kan versterken, of kan behoeden voor ontwrichtingen of ontsparingen?

Dit is allemaal onderdeel van missionaire intelligentie. Iets hiervan begrijpen, van die continue reflexiviteit in je kop, van de vermoeidheid die dat oplevert, van de zoektocht naar zinnige en betrouwbare meningen, van je voortdurend moeten verhouden tot andersdenkenden om wie je geeft en die je hoog hebt. Kun je iets van het christelijk geloof verwoorden dat deze omstandigheden op een intelligente en verstandige manier verdisconteert, en toch het eigene van dat geloof niet prijsgeeft?

Het is niet zo vreemd dat in deze context *authenticiteit* belangrijk wordt. Het wordt een belangrijke, maar ingewikkelde opgave. Er komt een druk te staan op hoe jij leeft, op wat jij vindt, of je gelooft en wat je gelooft en waarom. Op een bepaalde manier moet je dat individueel en op een authentieke manier zien op te lossen. Het wordt een onderdeel van *zelfontplooiing*, één van de grote centrale queestes in deze cultuur. Opvallend is dat 'het transcendent' daarin soms eerder als een bedreiging, of als een verleiding/zwakte (als in: een terugval) wordt gezien, dan als een bron. De allergie naar beklemmende, archaisch aanvoelende, vormen van religie, wordt eerder gezien als een belemmering in het vinden van een goed betekenisvol leven, dan als een geloofwaardige gesprekspartner/optie.

Let goed op, want ook dit is belangrijk qua missionaire intelligentie, dit besef van hoe groot de afstand kan zijn tussen de pretentie en het positieve zelfbeeld van religieuze en gelovige mensen en de culturele receptie daarvan door veel tijdgenoten. Godsdienst wordt nogal eens beleefd als een belemmering voor het goede leven. Voeg daarbij de erosie en het verval van instituten (de kerk,

het gezinsleven als plek van religieuze overdracht, het onderwijs), de slechte naam die tradities hebben, de enorme invloed van media, en je voelt de druk die op het geestelijke individuele leven komt.

Tegelijkertijd neemt Taylor waar dat mensen in een seculiere tijd steeds dieper het tekort aanvoelen van een hard materialistische manier van denken en leven. Industrialisatie, verstedelijking, materialisering van het leven, marktdenken, mechanisering van het lichaam, de alomtegenwoordigheid van reclame en amusement, de digitale flipperkast waar je in leeft, ze maken dit leven 'hol', zoals iemand in de podcastserie zei. 'Je eigen leven wordt een soort product gemaakt waar je continu aan moet werken', sprak een schrijfster aan tafel kritisch, 'en dat vervreemdt me van mezelf.' Bijna alle deelnemers weten voor hun dertigste, uit eigen ervaring of bij vrienden, wat een burn-out is.

Dat zorgt voor een toenemend besef van de ontoereikendheid van deze manier van leven. En dus is er ook een hang naar vertraging, naar een andere natuurbeleving (dan de materialistische), naar lichamelijke en het terugwinnen van een bepaalde sensualiteit, naar de grote waarde van het gewone leven, naar het lokale en het traditionele, naar zingeving en rituelen. Taylor noemt dit een *cross-pressured self*. Het zelf van mensen in een seculiere tijd wordt aangetrokken door twee tegengestelde, contraire krachten/denkvormen: de onttovering, het hard-materialistische en godloze enerzijds. En de ontoereikendheid daarvan anderzijds, het onvervulde bestaan dat dit leven oplevert. Daarom de zoektocht naar de zachte waarden: naar verbinding, lichamelijke, spiritualiteit, mysterie en esoterie. Je kunt zeggen: het is een samenleving die voortdurend pendelt tussen de invoed van enerzijds de Verlichting en anderzijds de Romantiek.²⁷

Je kunt ook zeggen, iets scherper: het is een voortdurend schipperen tussen nihilisme en zingeving. Zo omschreef bijvoorbeeld Oek de Jong zijn schrijverschap: 'Schipperend tussen nihilisme en zingeving, verzamel ik beelden en ideeën, en dat wat ik vind is een tentje dat ik overal kan opzetten. En zo verplaats ik mij langs de afgronden van het niets.'²⁸ Ik vind die spanning tussen

---

27 Vgl. Kinneging, Andreas, *De onzichtbare Maat. Archeologie van goed en kwaad* (Amsterdam: Prometheus 2020), Deel 1: 'Moderniteit: Verlichting en Romantiek', pp. 49-216. Zie ook: Trueman, Carl R., *The Rise and Triumph of the Modern Self. Cultural Amnesia, Expressive Individualism, and the Road to Sexual Revolution* (Wheaton: Crossway 2020).

28 Zie de recensie van zijn essaybundel 'Het glanzend zwart van mosselen' (Amster-

nihilisme en zingeving een belangrijke observatie, die juist in de missionaire doordenking van prediking aandacht verdient. Is 'zingeving' een poging tot een antwoord op een gevoeld nihilisme onder tijdgenoten? Zit onder het belang van zingeving in onze samenleving een ervaring van nihilisme? Is dus nihilisme misschien een verborgen, sluimerend besef, dat, bewust of onbewust, diep woelt in mensen? Is nihilisme een verzwegen taboe?²⁹ Of kun je juist zingeving zo ook begrijpen en honoreren als een, voor seculiere tijdgenoten, noodzakelijke manier van omgang met leegte en 'de afgronden van het niets', zoals Oek de Jong het noemt?

Als je het zo bekijkt, zou je deze *Secular Age* ook kunnen zien als een *tragische* tijd, als een soort *haunted age*, zoals James Smith schrijft. 'We leven in de avond-schemering van zowel goden als idolen. Maar hun geesten weigeren te verdwijnen', schrijft hij.³⁰ Smith bespreekt dan een roman van Julian Barnes.³¹ We zouden in deze immanente eeuw 'niets meer te vrezen hoeven hebben', veel angsten hebben we bezworen, en we denken grip te hebben op het bestaan. Maar dan komt, bijvoorbeeld, *le réveil mortel*, dan dringt de dood zich aan of een pandemie, of de schuld, of het kwaad, of de grote lintworm in de seculiere ziel: de *ennui*, de verveling. En dan? Je hebt er eigenlijk amper meer taal voor, maar vooral: hoe moet je ermee omgaan? Opeens kan het gesprek met tijdgenoten kantelen, en voel je verlangen naar taal, tradities, rituelen en wijsheid rondom deze existentiële en religieuze thema's. Missionaire intelligentie betekent ook dat je gevoel ontwikkelt voor de metafysische leegte en de existentiële huiver die kan resoneren in levens van mensen, levend in deze eeuw, en tegelijkertijd plotseling de interesse en de honger naar een gesprek hierover, of misschien wel jezelf willen overgeven aan God. Durf in prediking eens iets van deze thematieken te benoemen, en ze in contact te brengen met Bijbelverhalen, en opeens merk je een belang om te luisteren onder allerlei tijdgenoten.

---

dam: Uitgeverij Atlas 2020), in *Trouw* (24 december 2020).

29 Vgl. Tongeren, Paul van, *Het Europese nihilisme. Friedrich Nietzsche over een dreiging die niemand schijnt te deren* (Nijmegen: Vantilt 2012, 2017).

30 'We live in the twilight of both gods and idols. But their ghosts refused to depart'. In: Smith, James K.A., *How (Not) To Be Secular. Reading Charles Taylor* (Grand Rapids: William B. Eerdmans 2014), pp. 1-25.

31 De roman van Julian Barnes die besproken wordt is *Nothing to be frightened of* (London: Jonathan Cape 2008).

1.4 Iets om voor te leven

Het nadenken over onze complexe cultuur kan iets verpletterends hebben. Hoe moet je al die ontwikkelingen verwerken en integreren in je preek? Je hebt amper zelf grip op wat deze tijd allemaal aan je doet, en aan je geliefden, laat staan dat je er woorden voor kunt vinden in een preek en er op een bepaalde manier een richting in kunt aanwijzen. Maar je kunt het ook omdraaien. Deze tijd kan je juist ook motiveren om te preken. Het doet er werkelijk toe om op zo'n manier te preken dat tijdgenoten, jong en oud, levend in deze verwarrende en ontwrichtende cultuur, de kracht, de wijsheid en de troost van het geloof vinden.

Ruth Perrin, die onderzoek deed naar geloof en ongeloof onder millennials, hoorde bij hen de diepe vraag naar *something to live for*, iets dat het leven betekenis geeft, dat je motiveert om te leven en dat je leert hoe te leven.³²

Als je haar portret van millennials leest, raak je onder de indruk van waar jonge mensen allemaal mee moeten dealen. Denk aan het economische aspect. Aan studiedruk en een forse studieschuld. Denk aan een prestatiecultuur die ook lijfelijk op hen inwerkt, in stress en angst voor falen, in (dreigende) werkloosheid, in huisvesting als een probleem. Denk ook aan de mentale gezondheid die daardoor onder druk komt te staan. Onder de radar speelt veel. Eenzaamheid, depressie, die gekke mix van ogenschijnlijk zelfvertrouwen en tegelijkertijd een lage zelfwaarde hebben. Woede, zoveel woede. Denk ook aan de vele jonge mensen die een weg moeten vinden met ADHD, dyslexie, hechtingsvragen, problemen in het autisme-spectrum. En daardoorheen speelt voortdurend het relationele. Deze generatie heeft al veel breukervaringen opgedaan in het leven: scheiding van ouders, samengestelde gezinnen, geografische mobiliteit en dus fluïde relaties, soms amper verworteling. Er komt veel je op je af, terwijl je soms weinig 'tools' hebt om ermee om te kunnen gaan. En dat in een cultuur waarin eigenlijk steeds minder patronen klaarliggen om je leven een beetje naar te voegen. De opties qua relaties, qua seksualiteit, qua invulling van je leven, qua geloof en denken, ze liggen open en het is aan jou om te kiezen, om een 'self-biography' te ontwerpen, om 'trouw te zijn aan jezelf', 'het maximale en het beste uit jezelf en het leven' te halen.

---

³² Perrin, Ruth H., *Changing Shape. The Faith Lives of Millennials* (London: SCM Press 202).

Qua geloof en levensovertuiging is een vergelijkbare veelheid en complexiteit gaande. Van jongs af aan leeft een groot deel van deze generatie in 'an unparallelled exposure to a plethora of beliefs', een blootstelling aan een enorme diversiteit van overtuigingen die in de geschiedenis amper een parallel heeft. In etnisch, cultureel en religieus opzicht maken ze kennis met allerlei manieren van denken, geloven en doen. Dat kan in de eigen familie zo zijn, in de buurt, op school, onder vrienden of op social media. Daarom zijn waarden als tolerantie, inclusiviteit en respect belangrijke waarden. En daarom is exclusiviteit in deze generatie zo'n problematische kwestie. Het gaat immers om vrienden die anders denken, om ooms en tantes die anders geloven, om je burens die anders leven. En van al die mensen houd je. En dan is er ook nog een cultuur die een kritische houding tot autoriteit stimuleert (ook tot geestelijk gezag, tot heilige boeken, tot traditie of een instituut), en die een diepe liberaal-seculiere inslag heeft. En in al die dynamieken moet je je weg zien te vinden.

Perrin omschrijft de identiteits- en geloofsvorming van jongeren in deze wereld als een proces van continu 'negotiating', onderhandelen. Ze bedoelt: je moet steeds een goede verhouding zien te vinden tussen waar je vandaan komt, wie jezelf denkt te zijn, de sterke meningen in je cultuur, de omstandigheden en ervaringen van je eigen leven (economisch, mentaal, relationeel), het denken en geloven van anderen en jijzelf. Geloofsvorming is hierin vaak niet een eenmalige bekering, maar veel meer een 'journey', een meanderende reis met momenten van 'conversion, de-conversion and re-conversion'.³³ De dialoog, de dans en het duel zijn deze generatie niet vreemd.

Kerken, met name populaire kerken met veel 'peers', noemt Perrin, wat dit betreft, 'plausibility-shelters'.³⁴ De kerk kan een plek zijn waar je 'plausibiliteit'

---

33 'Christian faith is not merely a set of doctrinal principles adherents objectively assent to. It is influenced, challenged and inspired by lived reality. As circumstances change, individuals need to consider and renegotiate their beliefs if they are to remain coherent and relevant. Surrounded by a wider culture of secular pluralism many Emerging Adults appear not to have a single conversion experience that sets their religious belief in place permanently or a relatively short period of religious exploration (17-22 as Fowler and others anticipated). Rather faith development functions more like a spiral where throughout Emerging Adulthood they continually re-evaluate whether Christianity is coherent and relevant, gradually forming a religious identity.' Perrin, Ruth H., *Changing Shape*, p. 33.

34 Perrin, Ruth H., *Changing Shape*, p. 16.

vindt. Je bent met anderen die ook geloven, je doet ervaringen op die je sterken en goed doen, zeker ook ervaringen met God en geestelijk-vormende ontmoetingen met anderen, je hoort woorden die je vormen en richting geven, en het is dus van groot belang dat de vragen van de tijd en van jouw cultuur daarin aanwezig zijn. Er groeit zo, door die plekken, enige coherentie in je denken en in je voelen. Het leven is complex en wordt gaandeweg je jonge leven vaak complexer, maar in een kerk kan je geloof ook zo gevoed worden en groeien, genuanceerder worden en ruimer, dat het die complexiteit aankan.

Er is nog één ding dat me raakt. Niet-christelijke tijdgenoten van deze millennials zijn vaak 'memory-less', zonder kennis en zonder herinnering, aan het christelijk geloof. Aan de ene kant groeien ze op in een dominant liberaal-seculiere cultuur, die tegelijkertijd ook pluriform is en multireligieus. En ten aanzien van het christendom is er een 'vacuum of knowledge'. Om die redenen kunnen christelijke jongeren soms ook gefrustreerd raken door de weigering van traditionele kerken om te veranderen. Alsof een oudere generatie amper doorheeft dat hun vrienden bijna van niets meer weten, en een 'handreiking' nodig hebben, qua taal, qua muziek, qua vormen, qua aanwezig-zijn op social media, qua 'Lebenshilfe': qua hulp hoe te leven in deze cultuur. Trouwens, een Amerikaans onderzoek uit 2011, dat Perrin citeert, geeft zorgelijke bevindingen over de geestelijke voeding van christelijke jongeren zelf. Van hen had twaalf procent een betekenisvol gesprek over geloof met hun moeder, en vijf procent met hun eigen vader.³⁵

Zoals ik al zei, dit kan ook een stimulans zijn voor je roeping tot prediking. De beste manier om die impuls te voelen, is om de jonge mens die achter deze cijfers zit, te ontmoeten, in jouw eigen lokale context. Te proeven hoe dit voelt, wat dit is, waar ze op hopen, hoe ze in de war kunnen zijn, hoeveel geloofsverlangen er kan leven. Zodra je een paar van deze jonge mensen hebt leren kennen, fiets je naar huis met een nieuwe wil om iets te vinden, in het Schriftgedeelte voor komende zondag, dat hen helpt en raakt. De wil om je gebeden zo te verwoorden dat zij voelen dat er een mens met een kloppend hart op de kansel staat die hen kent en die ze kunnen vertrouwen. En dat geldt niet alleen voor millennials. Het geldt ook voor gezinnen, voor senioren, voor mensen met een moslim-achtergrond. Die ontmoetingen triggeren je verlangen om iets te verwoorden over God, dat helpt.

---

³⁵ Perrin, Ruth H., *Changing Shape*, p. 131.

In dit boek beschrijven we de weg van zulke concrete ontmoetingen (hoofdstuk 2) tot het houden van de preek op zondag (hoofdstuk 10). De vreugde van de ontmoeting, de kracht van de woorden van God en de vreugde van de zondag lonen de pittige arbeid in de tussentijd (hoofdstuk 3-9).

Vertragende vragen bij hoofdstuk 1

#1 Voor predikanten

- Bevat de preek die je aan het voorbereiden bent, een onderwerp waar we in onze tijd allemaal erg mee bezig zijn? Kun je dat waardig en begrijpelijk omschrijven, zonder het te veroordelen of je weergave meteen in te kleuren met je eigen mening? Lukt het om de Bijbeltekst en een fragment uit de traditie daarmee verrassend te verbinden?
- Met welke drie trefwoorden zou je onze tijd (en de doorwerking daarvan op jouw context) willen typeren? Kun je een moment noemen (of een patroon, een beeld of een fenomeen), dat je typerend vindt voor onze tijd en voor jouw context?
- Wat roept het begrip ‘missionaire intelligentie’ bij je op? Leg eens uit hoe jij het begrijpt en hoe je het probeert vorm te geven.
- Het hoofdstuk waarschuwt voor een te voorspelbare identificatie van ‘geloof met de gelovige’ en van ‘ongeloof met de ongelovige’. Herken je ook het ongelooft in jezelf en heb je weleens de verrassing gehad van het ontdekken van vormen van geloof in de ongelovige?
- Hoe schat jij jouw eigen ‘missionaire intelligentie’ in? Als je een sterkte/zwakte-analyse maakt van jezelf, wat dit betreft, wat staat aan de credit-zijde en wat aan de debet-zijde? Wat zou je meer willen hebben/zijn? Hoe kun je dat ontwikkelen?
- Wat roept dit hoofdstuk bij je op aan instemming en vervreemding?
- Over ‘tijdgenoten ter plekke’. Neem jezelf voor om maandelijks ten minste één gesprek te voeren met een lokale tijdgenoot die je niet als vanzelf op zondag ontmoet. Formuleer vooraf drie vragen die ertoe doen – vragen die de ander uitnodigen en die jou helpen om tot verstaan te komen. Neem tijd om na afloop van het gesprek enkele aantekeningen te maken, er nog eens op te kauwen en de inzichten te verbinden aan andere verhalen en bronnen. Wat ontdek je van de *couleur locale*? Misschien dat je namen van mensen om mee te spreken opvraagt bij de missionaire ouderling, of bij andere gemeenteleden?

- Over ‘bewegen in de *civil society*’: overweeg ruimte te maken voor sport, bestuur, vrijwilligerswerk, een hobby, of, wie weet zelfs een gedeeltelijke andere werkkring (*tentmaking ministry*). Vanwege het intrinsieke plezier dat het je geeft, maar wellicht óók voor het ontwikkelen van sensitiviteit voor tijdgenoten en het leven van alledag.
- In dit hoofdstuk hebben de onderzoeken van Charles Taylor en Ruth Perrin een belangrijke plek. Kun je drie observaties uit hun werk benoemen die je herkent in jouw context? Kun je die dimensies misschien ook inbrengen in het gesprek met pastorale ouderlingen en missionaire ouderlingen? Wellicht dat je hen ook naar hun eigen observaties vraagt?

#2 Voor kerkenraden

- Met welke drie trefwoorden zou je onze tijd (en de doorwerking daarvan op de gemeente) willen typeren? Kun je een moment noemen (of een patroon, een beeld of een fenomeen) dat je typerend vindt voor onze tijd en voor de gemeente? Misschien kun je dat concretiseren aan de hand van een fragment uit de krant, het nieuws, social media. Zie voor een werkvorm de suggestie van het *moodboard* hieronder.
- Proberen jullie in de kerkenraad (of in een ander verband binnen de gemeente) wel eens ‘de tijdgeest’ te verkennen en de doorwerking daarvan in het geestelijke leven van de gemeente? Kun je daarvoor naar je (klein)kinderen of andere jongeren kijken, of misschien juist naar de ouderen? En naar jezelf?
- Hoe zou je de ‘missionaire intelligentie’ van de gemeente inschatten? Waar zie je goede aansluiting bij tijdgenoten gebeuren? Op welk gebied lukt het minder? Bedenk eens iemand uit jullie gemeente die jullie bij uitstek ‘missionair intelligent’ vinden. Welke namen borrelen op? Jullie zouden hen misschien eens kunnen uitnodigen voor een open gesprek, nieuwsgierig zijn naar hun observaties.
- Dit hoofdstuk reikt je de suggestie aan om gesprekken met tijdgenoten te organiseren. Met welke ‘tijdgenoot’ uit jullie dorp of stadsdeel zou je een een dergelijk gesprek wel willen voeren? Een wethouder, een ondernemer, een politiemann, een influencer van jonge mensen, een oma, een pleegmoeder? En waarom juist met hen? Zie je ook kansen om dat als kerkelijke gemeente op te pakken? Een soort lokale ‘Dit dus’?

- Mogelijke oefeningen: ontwikkel ijkfiguren. Zorg voor een silhouet van een mensfiguur voor iedere aanwezige. In het hoofd schrijf je wat jij denkt t.a.v. deze tijd, bij de handen wat jij doet in deze tijd, bij de buik wat jij voelt bij deze tijd, bij de voeten waar jij je veel beweegt in deze tijd, etc. Praat met elkaar door over de verschillende silhouetten die ontstaan en welk tijdbeeld dit oproept: welke overeenkomsten zien jullie? Wat valt op? Wat is verrassend? Wat vraagt aandacht? Wat komt wel/niet terug in de preek? Boeiend om dit te doen met/voor verschillende kringen. Wellicht kun je ook tijdgenoten uitnodigen om mee te doen die niet (veel) in de gemeente zijn. Je kunt ook specifieke ijkfiguren per ronde maken: tieners, millennials, ouderen ...
- Maak een *moodboard*. Knip uit tijdschriften en kranten woorden en beelden die typerend zijn voor deze tijd op en plak ze op. Leg de *moodboards* naast elkaar en bekijk: wat voor tijdstypering komt hier tevoorschijn? Welke overeenkomsten en verschillen komen we op het spoor? Bespreek: hoe en waarin worden deze tijdsbeelden wel/niet benoemd in de gemeente, in de prediking? Bespreek: welke raakvlakken/kansen voor het evangelie zie je?
- Een diepteboring in de kring van de kerkenraad: wat proef je in de onderstroom van de levens van mensen die hier wonen en leven aan verlangens, hoop, zorgen, ervaringen rond geloof en kerk zijn? Kies drie woorden of beelden om het eigene van deze gemeente in deze streek/context te typeren. Inventariseer: welke woorden worden vaker genoemd? Bespreek deze met elkaar. Welke vragen en aandachtspunten levert dit op?
- Aandacht voor tijdgenoten is ook een 'systeemvraag': hoe vol zit de agenda van de predikant? Hoe vol zit die agenda met 'kerkelijke verplichtingen'? Onder welke mensen begeeft de predikant zich vooral (moeten jubilea, verjaardagen en ouderen bezocht worden plus crisis-pastoraat en kerkelijk commissiewerk, en blijft er daardoor misschien amper tijd over om dorpsgenoten te spreken, de gezinnen waar geen crisis is maar waar wel veel te luisteren en te leren is)? Is het mogelijk om meer tijd vrij te maken voor de predikant voor deze dimensie?
- Hoe verloopt het inhoudelijke gesprek tussen pastorale ouderlingen en de predikant? Is dat gesprek kwalitatief zo inhoudelijk en goed dat de predikant feeling krijgt met wat gaande is in de werkelijke levens van gemeenteleden? Is het mogelijk om een open en waardig gesprek hier-

over te voeren in het moderamen of in de kerkenraad? Vraagt missie en prediking ook om systeemkeuzes?

#3 Verdere vragen

- Ieder mens heeft wel herinnering aan een christen (in je gezin/familie, in je kerk, op school, in de media, in de samenleving) die jou erg heeft aangesproken. Neem die persoon nog eens in gedachten en probeer het geheim van zijn of haar leven te benoemen. Had hij of zij ook een zekere 'missionaire intelligentie'? Wat zou jij daarvan willen continueren in jouw leven en hoe? Voor wie zou jij dat willen zijn?
- 'Iets om voor te leven' blijkt zo'n belangrijk thema in onze samenleving. Kun jij contact krijgen met je diepste geloofsdrijfveren? Waarom ga je naar de kerk? Waarom blijf jij bij Christus? Wat betekent het voor jou dat je christen bent? Kun je leren om daar woorden aan te geven? Wellicht dat dat ook vreugde geeft.